

Received 30.11.2020	Research Article	JOTS
Accepted 24.12.2020		5/1
Published 10.01.2021		2021: 48-95

Eski Türkçeden Çağdaş Türk Lehçelerine Çap- Fiili ve Türevleri

From Old Turkic to Turkic Languages Çap- and Its Derivatives

Cüneyt ÇETİNKAYA*

Kahramanmaraş Sütçü İmam University (Kahramanmaraş/Turkey)
E-mail: cuneytchetinkaya@hotmail.com

In this article, will focus on which is the root of some of the words used today in Turkish and other Turkic languages, and nevertheless we do not know more than the origin *çap-* and its some derivatives it is believed to derive from these actions. The origin of the word, its derivatives and meanings from the Old Turkic to the present, and the ways in which it continues to live in modern Turkish languages and Anatolian dialects have been researched and it has been tried to determine whether the root meaning is preserved in the stems we use.

Key Words: *çap-*, *çapar*, *çavuş*, historical and contemporary Turkic languages.

---

* ORCID ID: 0000-0002-0049-1482.

0. Giriş

Eski Türkçede çok az örneği olan fakat Orta Türkçeden sonra çok yaygın kullanımlarla karşımıza çıkan *çap-* fiili ve türevleri, neredeyse bütün Türk lehçelerinde, bazen aslî şekliyle bazen de küçük ses değişiklikleriyle hâlâ yaşamaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde aslî fiil olarak çok tanımadığımız¹ *çap-* fiilinin kökeni ile ilgili bir tartışma söz konusu değildir. Neredeyse bütün Türkologlar fiilin sestem yansıma² yoluyla türediği konusunda hemfikirdir. Zaten ‘bir sıvıya ya da nispeten yumuşak bir yere vurunca çıkan ses’ ortak anlamında buluşabilecek pek çok türevin ortaya çıkmış olması bunun bir kanıtı olarak gösterilebilir. Bu farklı türevlerin tarihî seyir içerisindeki kullanımlarına yazımızın ilerleyen bölümlerinde değineceğiz. Ancak köken söz konusu olduğunda akraba dilleri de göz önünde bulundurmanın faydalı olacağı görüşündeyiz.

S. A. Starostin, A. V. Dybo ve O. A. Mudrak’ın hazırladığı *Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü* adlı eserde *çap-* fiili ile ilgili bilgiler *çāp’a maddesinde verilmiştir: *çāp’a (~ -u, -i) ‘kesmek, vurmak’; Tunguz *çapka; Moğol **çapçi-*; Türk **çap-*; Kore *çak (Starostin et al., 2003: 416). Sözlükteki bu bilgilerden anlıyoruz ki *çap* sesi ve bu sestem türemiş olan *çap-* fiilinin varyantları -Japonca hariç- Altay dillerinde benzer anlamlarla kullanılmaktadır. Bu bilgi, kelimenin Altay dillerine atalarından kaldığını göstermektedir ki bu da kelimenin çok eski bir kullanıma sahip olduğu anlamına gelir. Hatta Macarca ve Fincede de benzer şekil ve anlamlarda yaşıyor olması (Doerfer, 1967: 15 [1039]), kelime ödünçlemesini gösterebileceği gibi Ural dilleri ve Altay dillerinin -her ne kadar tartışmalar sürse de- akrabalık göstergelerinden biri de olabilir.

Eski Anadolu Türkçesi sonuna kadar anlamı oldukça genişleyen (Arslan-Erol, 2014: 238) *çap-* fiili, her ne kadar çok eski bir kullanıma sahip olsa da fiil hakkındaki ilk bilgilere Kaşgarlı Mahmut’un sözlüğünde rastlıyoruz. DLT’de *çap-* fiili ve türevleri 13 farklı örnekte geçmektedir:

---

¹ Kayasandık, *Türkiye Türkçesinde Ölen Fiiller* adlı çalışmasında *çap-* fiilini çeşitli anlamlarıyla birlikte *Yazı Dilinde Ölen, Ağızlarda Farklı Anlamlarda Yaşayan Fiiller* başlığı altında listelemiştir (2018: 117).

² Söz konusu *çap-* fiili, Zülfikar tarafından ‘birincil durumda yansımali fiiller’e örnek olarak gösterilmiş (1995: 108) ve sözlük bölümünde de Türkiye Türkçesi ağızlarında ve DLT’de geçen türevleriyle birlikte verilmiştir (1995: 380-381).

er suwda çapdı “adam suda yüzdü”, *ol atın çibık birle çapdı* “o, atını yavaşcana vurdu, çırpıştırdı”, *çomak tat boynın çapdı* “Müslüman gavurun boynunu vurdu”, *er ewin çapdı* “adam evini arı çamurla sıvadı” (Atalay, 1985: II/3).

*anıñ ewi çapıldı*³ “Onun evi sıvandı” (Atalay, 1985: II/119).

*er atın çapındı*⁴ “Adam atını kamçıladı” (Atalay, 1985: II/149).

it kişiğe çapıtı “Köpek adama saldırdı”, *beg anıñ boynın çapıtı* “Bey onun boynunu vurdurdu” (Atalay, 1985: II/298).

bu it o kişiğe çapıtgan “Bu köpek insana çok saldırgandır”, *çapıtgan er* “Cellat, boyun vuran” (Atalay, 1985: I/513).

ol suwda çapsadı “O, suda yüzmek istedi” (Atalay, 1985: III/284).

er kulin suwda çapturdı “Adam kölesini suda yüzdürdü”, *ol anıñ boynın çapturdı* “O, onun boynunu vurdurdu”, *ol ewin çapturdı* “O, evini özlü çamurla sıvattı” (Atalay, 1985: II/180).

Bu örnekleri dikkatle incelediğimizde fiilin kök veya gövdelerinin şu anlamlarda kullanıldıkları görülür:

çap- ‘yüzmek; arı çamurla sıvamak; (Uygurca) vurmak’.

çapıl- ‘ince, iyi, yumuşak çamurla sıvamak; (Uygurca) boynu vurulmak’.

çapın- ‘kamçılamak; yüzmek’.

çapıt- ‘saldırmak; (Uygurca) vurdurmak’.

çapıtgan ‘çok saldıran’.

çapıtgan er ‘cellat, boyun vuran’.

çapsa- ‘yüzmek istemek’.

çaptur- ‘suda yüzdürmek; çamurla sıvatmak; (Uygurca) boyun vurdurmak’ (Atalay, 1986: 135-136).

DLT’deki kullanımlarda da görülüyor ki fiilin temelde beş farklı anlamı vardır: ‘1. yüzmek; 2. çamurla sıvamak; 3. (boyun) vurmak, kesmek; 4. kamçılamak; 5. saldırmak’. Beş farklı kullanımı da anlamsal açıdan değerlendirecek olursak aslında hepsinin bir şeye vurunca çıkan *çap*⁵ sesiyle -

³ Kaşgarlı, bu örnekten sonra “*Bir adamın boynu vurulursa yine böyle denir. Uygurca*” notunu düşmüştür (Atalay, 1985: II/119).

⁴ Kaşgarlı, bu örnekten sonra “*er suwda çapdı* bu anlamda *çapındı* dahi denir” notunu düşmüştür (Atalay, 1985: II/149).

⁵ DLT’de bir yerde *çap çap* ikilemesi ‘kamçı vurulurken çıkan ses’ ve ‘dudağın şapırdaması’ anlamıyla geçmektedir. Ancak burada ‘dudak şapırtısı’ ile ilgili örnek verilirken ‘kamçı sesi’ ile ilgili örnek verilmemiştir (Atalay, 1985: I/318).

bugün bizim *şap*⁶ dediğimiz sesle- ilişkili olduğu hemen anlaşılacaktır⁷. Suya vurunca çıkan ses ‘yüzmek’, çamuru bir yere vurunca çıkan ses ‘sıvamak’, bir ete kesici aletle vurunca çıkan ses ‘kesmek’, bir ete kamçıyla vurunca çıkan ses ‘kamçılama’ anlamlarını kazanmış olmalıdır. Zira DLT’de ‘kamçı, kamçı ucu’ anlamında bir *çawıg* (< *çabıg < *çapıg) kelimesi de iki yerde geçmektedir (Atalay, 1986: I/374, II/231). Bu beş anlam içinde ‘saldırmak’ anlamı *çap-* fiili açısından oldukça zordur. Ancak *saldırmak* ‘akın etmek, koşmak’ anlamlarında olabileceği ve *kamçılama*’nın da atları şahlandırmak veya koşturmak için yapıldığı düşünülürse pekâlâ ‘saldırmak’ anlamındaki *çapıt-* ettirgen fiilinin ‘kamçılama’ anlamındaki *çap-*’tan türemesi mümkündür. Yani buradaki *köpeğin saldırma*’sını ‘köpeğin bir insanın üzerine atılması hatta bir insanın üzerine koşması’ şeklinde değerlendirmek daha uygun olacaktır. Zira yukarıdaki beş anlam içinde ‘yüzmek’ ve ‘sıvamak’ sonraki yıllarda sınırlı bir kullanımda kalacak ama ‘kamçıyla veya kesici bir aletle vurmak’ anlamları daha da genişletilerek pek çok yeni fiilin ve ismin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

1. Etimoloji Sözlüklerinde *çap-* Fiili

Vambery, *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*’de *çap-* fiili ve türevleri ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

çag. çapmak = vurmak, dövmek, acele etmek, koşmak.

çapuk = aceleyle, çabuk, hızlı.

çapaul, çapau = baskın, soygun.

çapku = bıçak, çapa.

çapki = vuruş, kesme.

⁶ Bugün Türkiye Türkçesinde ‘vurmak’ anlamında kullandığımız *şap* sesinden türeme *şaplat-* fiili bununla ilgili olsa gerektir. (TS, 2005: 1848-1849) Zira DLT’de de bir yerde *şap şap* ikilemesi ‘vurmada çıkan ses’ anlamıyla; bir yerde de ‘yemekte ağızda çıkan şapırtı’ anlamıyla geçmektedir: *anı şap şap boyunladı* “Onun şap şap boynuna vurdu” (Atalay, 1985: III/145); *ol kagunug şap şap yedi* “O kavunu şapur şupur yedi” (Atalay, 1985: III/146)

⁷ Zülfikar, *çap > çap* ve *çip > çip* kelimelerini “Sulu, bataklık olmayı; sıvı maddeler içinde oluşturulan hareketleri anlatır” şeklinde tanımlamıştır (1995: 76). Kavramlar dizini bölümünde ise *çab, çap, çalp, çib, çip, çip, çulp* kelimelerinin hepsinin “Sıvı vb. maddeler içinde kendi kendine ya da elle, ayakla oluşturulan hareketleri, bu tarzda çabalamayı anlatır” tanımlamasıyla açıklamıştır (1995: 193). Aynı yerde *şab, şap* kelimeleri için de “Sıvıların dökülüşünü, yağışını, akışını ya da su içinde oluşturulan bir hareketin çıkardığı sesleri anlatır” yorumunu yapmıştır (1995: 261).

çap = dörtnala.

çapkun = çatışmacı, çatışma, yağmacı.

çaukun = yüze çarpan kar veya yağmur.

çaplamak = etrafı dağıtmak, huzursuzluk vermek.

çapkulamak = takılmak, etrafta dolaşmak.

çapkulin = kılıç dövüşü.

az. *çapar* = hızlı sürücü, posta, kurye.

osm. *çapmak* (yukarıdaki gibi).

çapa = çapa, kazma.

çabuk = hızlı.

çabalamak = çabalamak, uğraşmak (krş. çag. *çapalamak*).

çapkın = haydut (krş. çag. *çapkun*).

çuv. *çop*⁸ = koşmak; *çoptar* = sürüklenmek, avlanmak.

jak. *çäpçäki*⁹ = hafif, çevik, pervasız (krş. osm. *çapkın*).

Yumuşak vokallerle, yani e ile başlayan bu kök hece hala çag.'da tanınabilir. *çevik* ve *çeber* = çevik, acelecî; ö ile de şu kelimelerde: *çöp* = gübre, atık, çuv. *sjüp* = gübre; çag. *çöpü* = cüce, burada her yerde doğranmış, ezilmiş, yani 'doğrayıcı' temel kavramı temsil edilir. (1878: 143)

Ayrıca Vambery, 'gözcü (aslen bir kraliyet emrinin habercisi)' anlamlarını verdiği Osmanlı Türkçesindeki *çavuş*, *çauş* kelimelerini *çav* 'bağırma, çağırma, ses, şöhret' maddesinin altında zikretmiştir (1878: 130). Tarihte ve günümüzde askerî bir rütbe olarak kullanılan *çavuş* kelimesinin Eski Türkçede *çabiş* şeklinde kullanıldığı düşünülürse Vambery'nin iddia ettiği gibi *çavuş* kelimesinin kökünün *çav* olmasının akla yatkın olmadığı söylenebilir.

Doerfer, *çavuş* kelimesine 'korucu, muhafız, kervan rehberi' anlamlarını vermiş (1967: 35 [1055]); kelimenin şekil ve anlam değiştirerek Farsça, Arapça, Kafkas dilleri, Balkan dilleri, Lehçe, Macarca, Ukraynaca ve Slovakçaya geçtiğini belirtmiştir (1967: 37-38 [1055]). Doerfer'in özellikle Lehçe ve Macarca'da kelimenin 'kurye, ulak, postacı' gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmiş olması

⁸ Vambery'nin Çuvaş Türkçesinde *çop* şeklinde verdiği kullanımı biz güncel sözlüklerde *çup-* şeklinde tespit ettik (Bayram, 2019: 907).

⁹ Vambery'nin Yakut Türkçesindeki *çäpçäki* kelimesine verdiği 'çevik' ve 'pervasız' anlamlarını biz sözlükte bulamadık (Sleptsov, 1972: 516). Ayrıca *çap-* fiilinin Yakut Türkçesinde kelime başı /ç/ > /s/ değişimi ile *sabaa* şeklinde kullanıldığını tespit ettik (Sleptsov, 1972: 307).

(1967: 38/1055) bizim için dikkat çekicidir. Zira bu anlam -yazının devamında bahsedeceğimiz üzere- tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin hemen hepsinde karşımıza çıkacak bir yayılım göstermiştir. Zaten Doerfer, maddenin sonunda kelimenin Grekçe ya da Farsça olduğunu söyleyenlere katılmadığını belirtirken Vambéry'e ve onun gibi düşünenlere de katılmadığını, kelimenin *çav* kökünden türemiş olamayacağını söyler (1967: 38 [1055]). Ancak kelimenin hangi kökten türemiş olabileceği ile ilgili bir fikir de beyan etmemiştir¹⁰.

Söz konusu *çavuş* kelimesi ile ilgili en açıklayıcı yorumu H. Şirin yapmıştır. Şirin'e göre *çabış* unvanı, Türkçe *çap-* 'vurmak' fiilinin isim gövdesidir. Bu tezi, *yargan* ve *kapgan* unvanlarının *yar-* ve *kap-* fiillerinden türemiş olması desteklemektedir. 'Vurmak', 'yarmak', 'kapmak, kapıp almak' anlamlı fiillerden türeyen isimlerin, savaşçıl niteliklerin çok önemli olduğu eski toplumlarda unvan veya özel ad haline gelmesi tabiidir (2006: 226). Kelimeyi ad haline getiren {-ış} ekinin türettiği sözler, çoğunlukla kavram düzeyindedir. Bazen, fiil kökü geçişliyse fiilin nesnesini, geçişsizse failini gösterir. Bu sözlük birimleri hem soyut hem de somut kavramları kapsayabilir: *kargış* 'lanet, beddua; lanetlenmiş kişi'. {-ş} ile yapılan isimler, hipotetik olarak geçişli fiillerin kılıcısını belirtirler. DLT'deki *Atış*, *Sünüş*, *Tokış* ve *Utüş* özel adları *at-* 'atmak, vurmak', *sün-* 'mücadele etmek, savaşmak', *tok-* 'vurmak', *ut-* 'zafer kazanmak' fiillerinden türemiştir (Şirin-User, 2006: 226). Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, fiillerden {-ş} ile türetilen kavram düzlemindeki sözler, özel adlara kaynak oluşturabilmektedir. DLT'de kayıtlı özel adların yapısındaki fiil köklerinin anlamlarına bakıldığında 'vurmak; atmak; vuruşmak; zafer elde etmek' gibi savaşçıl hareketleri karşıladıkları gözlenir. Bu bağlamda, *çabış* unvanının savaşçıl birkaç hareketin adı olan *çap-* fiilinin {-ş} ile türetilmiş gövdesi olduğu rahatlıkla söylenebilir (Şirin-User, 2006: 227).

Doerfer, *çapar* 'postacı' (1967: 12 [1033]), *çapav* 'baskın, yağma' (1967: 13 [1034]), *çaphun* 'hızlı, beklenmeyen saldırı' (1967: 13 [1036]), *çapqunçı* 'hafif donanımlı hızlı asker, baskına katılmış kişi' (1967: 14 [1037]), *çapıdan* 'baskın yapmak, yağmalamak' (1967: 15 [1039]), *çapavul* 'baskın, bir baskın sonucu ani saldırı' (1967: 48 [1063]), *çapqulaş* 'kavga, meydan kavgası' (1967: 52 [1065])

¹⁰ Doerfer, kelimeyi *çap-* köküne bağlamadığı için aşağıda onun kitabından yaptığımız madde başı örneklerinin arasına *çavuş* kelimesini almamayı uygun gördük.

maddelerinde bu kelimelerin kökünün *çap-* fiili olduğunu belirtmiş ve anlamını ‘dörtnala saldırmak’ olarak değerlendirmiştir.

Doerfer, *çap-* fiili ile ilgili daha geniş bilgiyi ise *çapıdan* ‘baskın yapmak, yağmalamak’ maddesinde (1967: 15 [1039]) vermiştir:

Cf. DEDE 336 *çap-* ‘son hızda koşmak, saldırmak’, PC 272 چایمق ‘acele ile koşmak, koşmak’, R III 1916 *çap-* Uygur ve Çağatay da dâhil pek çok lehçede ‘saldırarak vurmak; hızla gitmek, dörtnala koşmak’, RĂSĂNEN 1949, 181 tü. lehçe formu (*çap-* ~ *şap-* ~ *sap-* ~ *sop-*), ÖZBB 526 *ça°p-* ‘koşmak; dörtnala gitmek; kesmek’, KIR 385 şabu (matar fiil olarak *şap-*) ‘baskın yapmak’ (Nogay ve Kırgız dahil). ABAEV 306 Oset dilinde *cævyn:cavd / cævun:cavd* ‘dövmek, vurmak’ anlamlarıyla yaşar. İranî olan ve olmayan pek çok dilde de paralellik gösterir: (Sogd. *çb-* ‘çalmak’, Fars *çâpîdan* ‘çalmak’, Pamir ağızları *caf-* ‘çalmak’, Mo. *çab-* ‘dövmek, vurmak’, Udmurt ve Suriye’de *çap* ‘çırpıcı, döven, yayık’ vb.). GOMBOCZ-MELİCH 850–9 Macar. *csap-* ‘vurmak, dövmek’, Fince ve Altay dillerinde de aynı.

Nadelyaev ve ekibinin hazırladığı *Drevnetyurkskiy Slovar*’da *çap-* fiili ve türevleri DLT’den alınan örneklerle açıklanmıştır:

- ol atnı çıbık birle çapdı* “O ata çubukla vurdu”.
- er ewin çapdı* “Adam evini arı çamurla sıvadı”.
- er suvda çapdı* “Adam suda yüzdü”.
- anıñ ewi çapıldı* “Onun evi sıvandı”.
- er atın çapındı* “Adam atını kamçılardı”.
- it kişiğe çapıttı* “Köpek adama saldırdı”.
- çapıtgan er* ‘cellat, boyun vuran’.
- ol suwda çapsadı* “O, suda yüzmek istedi”.
- ol ewin çapturdı* “O, evini özlü çamurla sıvattı”.
- er kulnı suwda çapturdı* “Adam kölesini suda yüzdürdü” (1969: 139).

Sadece ‘boyun vurmak’ anlamındaki *çap-* fiili, farklı olarak *bojun* maddesinin devamında verilmiştir: *çomak tat boynın çapdı* “Müslüman gavurun boynunu vurdu”, *beg anıñ boynın çapıttı* “Bey onun boynunu vurdurdu” (Nadelyaev et. al., 1969: 111). Maddeler arasında bulunan *çap-* fiillerinden dördüncüsününün *tap-* ‘bulmak’ anlamında verildiği ve şöyle örneklendirildiği görülmektedir: *soñ colda bir altun jani çapdılar* “sonra yolda bir altın yay buldular” (Nadelyaev et. al., 1969: 139). Buradaki *tap-* > *çap-* değişimi şimdiye kadar hiçbir lehçede görülmeyen bir değişikliktir ve müstensihin bu söz başındaki /t/’yi /ç/ ile karıştırmış olduğu zannedilmektedir (Bang & Arat, 1936: 42 [136]) ve yine *çap-*

fiilinin altıncı ve *çaptur-* fiilinin üçüncü maddesinin anlam olarak ‘yapmak’ ve ‘yaptırmak’ olduğu ve bu fiillerin *cap-* ve *çaptur-* maddelerinde tekrarlandığı görülmektedir (Nadelyaev et. al., 1969: 641). Yani yanlış yazılmış olan *çap-* (< *tap-*) ‘bulmak’ fiili ile ‘yapmak’ anlamındaki *çap-* (*cap-*) fiili, taşıdıkları anlamlar açısından bizim çalışmamızın konusu olan *çap-* fiilinden farklıdır.

Räsänen, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*’de *çap-* fiilini ‘vurmak, kil ile sıvamak (evi)’ anlamlarıyla açıklamış. Ancak örnek cümle vermemiştir. Bununla birlikte *çapuk* ‘çabuk, hızlı’ maddesinde bu kelimenin *çap-* ‘vurmak’ fiilinden türemiş olabileceğini yanına soru işareti (*çap-?*) koyarak iddia etmiştir (1969: 99).

Clauson, *çap-* fiili ve bu fiilden türeyen fiilleri sözlüğünde Kaşgarlı’dan aldığı örneklerle açıklamış daha sonra da Çağatay, Kıpçak ve Osmanlı sahalardaki kullanımlarına değinmiştir:

Hem geçişli hem de geçişsiz pek çok anlamla ses taklidi bir fiil (krş. *çap*), gürültülü hareketi tam olarak tanımlıyormuş gibi görünen kelimeler arasındaki tek anlam bağı. Bazı fonetik değişiklikler ve pek çok farklı anlamla bütün modern lehçelerde yaşıyor. Hak. XI *er suvda çapdı* “Adam suda yüzdü” ve *ol atnı çıbık birle çapdı* “O atı çubukla dörtnala sürdü (şaha kaldırdı)”; Uyğ. *çomak tat boynn çapdı* “Müslüman inanmayanların boynunu vurdu (kesti)” Çağ. XV (1) *segirt-* ‘koşmak’, (2) *baş kes-* Kıp. XIV vurmak, tek bir darbe ile kesmek XV sürmek, çiftlik hayvanı sürme anlamında Osm. XIV (1) saldırmak, baskın XIV ve XV daha sonra tek tük (2) dörtnala gitmek, daha yaygın olarak acele etmek XV ve ilerisi (3) atı dörtnala sürmek’; *çapıt-*: *it kişige çapıttı*, *beg anıj boynn çapıttı*, *çaptur-*: *er kuln suvda çapturdı*, *ol anıj boynn çapturdı*, *ol ewin çapturdı* (1972: 394-395).

çapıl-: *anıj ewi çapıldı*; *çapın-*: *er atın çapındı*; *çapsa-*: *er kuln suvda çapturdı* (1972: 397-399).

Ayrıca Clauson, *çapğut* ‘çapıt’ maddesinde bu kelimenin anlamsal bağlantısının uzak olmasına rağmen (1972: 396) sonradan başka bir anlam taşımaya başladığını düşünerek (1966: 27) *çap-* fiilinden türemiş olabileceğini belirtmiştir.

Tietze, sözlüğündeki *çap-* I maddesinde ‘vurmak; (atı) vurarak koşturmak; koşmak, ivmek’ anlamları ile tanımladığı fiili *çap-* II maddesinde ‘çapa ile toprağı kabartmak’ şeklinde tanımlamış ve *çap-* II’nin *çapala-* fiilindeki {-ALA-} genişlemesinin çıkarılmasıyla oluştuğunu belirtmiştir. Ve bir alt maddede bulunan *çapa-* I maddesini ‘toprağı kabartmak için kullanılan alet’ anlamıyla tanımlarken bu aletin *çap-* fiili ile ilişkisine değinmemiş, kelimenin İtalyanca *zappa* kelimesinden geldiğini iddia etmiştir (2002: 474). Bununla birlikte Tietze,

çapar ‘haberci, posta tatarı’, *çapavul* ‘düşmak arazisini talan eden cenkçi, akıncı’, *çapgın* ‘hızlı koşan (at)’, *çapın-* ‘atılmak, saldırmak, hızlı koşmak’, *çapkın* (< *çapgın*) ‘1. koşan, koşucu; 2. çapkın adam’ (2002: 475), *çapuk/çapık-* II ‘alkış’, *çapul* ‘yağma, talan’ (2002: 476) maddelerindeki kelimelerin kökü olarak *çap-* fiilini göstermiştir. Ayrıca *çapuk* > *çabük* > *çapük* şeklinde geliştiğini düşündüğü *çapük* ‘tez, hızlı hareket eden’ maddesinde Räsänen’in *çapuk* kelimenin kökü olarak *çap-* fiilini tahmin ettiğini belirtmiş, ancak *çabük* ‘çevik, atik, becerikli’ maddesinde kelimenin Farsça *çâbuk*’tan değiştiğini iddia etmiştir (2002: 461).

Tietze, *çap-* maddesinde yukarıdaki bilgileri verirken *çarp-* maddesinde de “1 ‘vurmak < Tk. dillerinde yalnız Oğuz grubunda mevcut olan fiil ET. *çap-* fiilinin bir gelişmesi görünüyor.” açıklamasını yaptıktan sonra *kert-* < ET. *ket-*, *sark* < ET. **sak-*, *serp-* < ET. *sep-* örneklerinin *çarp* < ET. *çap-* şekliyle benzer olduğuna değinmiştir.¹¹ Tietze bununla birlikte aynı maddede *çarp-* fiilinin argoda ‘kapmak, çalıp kaçmak’ anlamında kullanıldığını da belirtmiştir (2002: 478). Bugün Türkiye Türkçesinde de *çarp-* fiilinin ‘Hızla değmek, vurmak; el çabukluğu ile çalmak; zorla ele geçirmek’ (TS, 2005: 398) gibi anlamlarının var olduğunu göz önünde bulundurursak günümüzde *çap-* fiilinin asli fiil olarak kullanılmıyor olmasını bu fiilin yerini /r/ türemesiyle birlikte *çarp-*¹² fiiline bıraktığını söyleyebiliriz.

Gülensoy, *çap-* maddesini ‘(atı) koşturmak; akın etmek, koşmak’ anlamlarıyla açıklamıştır. *Divanü Lugatî’t-Türk ve Kutadgu Bilig*’de ‘yüzmek’ anlamıyla da kullanıldığını belirtmiştir (2007: 219). Sonraki maddelerde geçen *çapak*² ‘eti tatsız, kılçıklı, iri pullu, yassı bir tatlı su balığı’, *çapar* ‘postacı’, *çapavul* ‘(eski) akıncı, ılgarcı’, *çapı*¹³ ‘güveç, toprak tencere’ (2007: 219), *çapık/çepik* ‘alkış,

¹¹ DLT’de Kaşgarlı da *berk* sözcüğünün aslının *bek* olduğunu, bu sözcükteki /r/ sesinin sonradan türediğini belirtmiştir (Atalay, 1985: I/349). Buran, bu olayı şu örnekle açıklamıştır: “Örneğin *partla-/partda-* (< *patla-*) sözcüğünde, a ünlüsünden t ünsüzüne geçerken, ağız hareketleri ve boğumlanma noktaları arasında önemli bir boşluk söz konusudur. Bir dudak ünsüzü olan p ile kapanan ağız boşluğu ve dudaklar, a ünlüsüyle açık ve geniş bir hal alır. Ağız tam bu durumdayken t ünsüzünün boğumlanabilmesi için tekrar bir kapanmaya doğru hareket etmesi ve dilin dış etlerine değerek bir kapantı oluşturması gerekir. Dil bu bölgeye doğru hareket ederken damaklara yaklaştığı noktada titreşir ve r sesini meydana getirir. Böylece iki ses arasındaki mesafe ve boşluk da kapanmış olur.” (2013: 189)

¹² Sözcük Anadolu sahası metinlerinde XIV. yüzyıldan itibaren inorganik bir /r/ türemesi yaşayarak *çap-* ve *çarp-* şeklinde karşımıza çıkar (Çetin, 2019: 383).

¹³ Gülensoy, *çapı* ‘güveç, toprak tencere’ maddesinin devamında *çepin* ‘küçük çapa’ kelimesinin de *çap-* kökünden gelmiş olabileceğini Kırgız Türkçesindeki *ketmen çap-* ‘toprak kazmak’ anlamını dayanak göstererek iddia etmiştir (2007: 220). Ancak Kırgız Türkçesinde *ketmen* kelimesinin [Uygur Türkçesi

el çırpma' (2007: 232), *çapış-* 'birbirini dövme, savaşmak', *çapkın* '1. oynak; 2. hırsız', *çapul* 'yağmalamak', *çaput* 'paçavra' (2007: 220), *çaba* 'gayret, çaba', *çabuk* 'acele, çabuk', *çabucak/çabucacık* 'hızla, vakit geçirmeden' (2007: 209) kelimelerinin hepsinin kökeni olarak *çap-* fiilini göstermiştir.

Ayrıca Gülensoy, yukarıda adı geçen *çapar* (~*çapan*) ve *çapavul* kelimelerinin Türkçeden Farsçaya geçmiş kelimeler arasında gösterirken (2012: 144-145) *çarp-* maddesinde fiile 'çarpmak, vurmak' anlamını vermiş ve Tietze'den aldığı örneklerle (*kert-* < ET. *ket-*, *sark* < ET. **sak-*, *serp-* < ET. *sep-*) fiilin *çap-* fiilinden /r/ türemesi ile oluştuğunu savunmuştur (2007: 221).

Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde *çap-* fiilini kök fiil olarak bir sözlük maddesi yapmamıştır. Ancak *çabuk* '1. alışıldan daha kısa bir zamanda, tez; 2. hızlı' maddesinde bu kelimeyi Räsänen'in soru işaretli (?) bir *çap-* köküne dayandırdığını belirtmiştir (1999: 75). Ayrıca *çapak* 'eti tatsız, kılçıklı, iri pullu, yassı bir tatlı su balığı (abramis brama)' maddesinde bu kelimenin de köken olarak *çap-* fiiline bağlanabileceğini iddia etmiştir (1999: 79). Bundan başka *çaput* 'eskimiş bez parçası, paçavra' maddesinde bu kelimeyle ilgili olarak 'Clouston'a göre bu kelime *çap-* kökünden *-gut* ekiyle kurulmuştur.' notunu düşmüştür (1999: 80).

2. Tarihi Lehçe Sözlüklerinde ve Metinlerde *çap-* Fiili

Yazımızın bu bölümünde *çap-* fiili ve türevlerinin önce tarihi dönemlerin sözlüklerinde nasıl yer aldığını sonra da o tarihi dönemdeki metinlerde ne şekillerde ve anlamlarda kullanıldığını göstermeye çalışacağız.

2.1. Uygur Türkçesinde *çap-* Fiili:

Yazımızın başında *çap-* fiili ile ilgili ilk bilgilere DLT'de rastladığımızı belirtmiştik. Ahmet Caferoğlu'nun hazırladığı *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde de *çap-* fiili ve türevlerine rastlanmamıştır (Caferoğlu, 1968). Ancak sözlük

---

döneminden beri] 'bel, kazma' (Yuhadin, 1998: 445) anlamında olduğunu göz önünde bulundurursak *çap-* fiilinin anlamının da 'vurmak' ile ilgili olduğu açıktır. Ama bu *çepin* kelimesinin kökünün *çap-* fiili olamayacağı anlamına gelmez, sadece Kırgız Türkçesindeki anlamın zorlama olduğu kanaatindeyiz.

haricindeki metinlere baktığımızda fiilin ve türevlerinin Eski Uygur Türkçesinde de kullanıldığı görülmektedir¹⁴:

örü kodı yerläriğ kizä oy kötki / yerläriğ tüzä sapan tutup savılı / kararu kurıp tariyu / ketmän çapıp kävili olurmamn... (Zieme, 1975: 113) ‘Yukarı aşağı tarlayı dolaşıp çukuru, yükseği (bir hizaya getirip) toprağı düzleyerek sabanı tutup eğilip son derece kederlenip zayıflayıp (?) ekerek kazmayı vurup kuvvetsizleşip oturmaksızın ...’ (Ayazlı, 2016: 515); *çapça birlän ködürüp salmışta / ç(a)rlayu qumlayu qudulsun / çarın käjäsın käsäkin / çapıp kızıgqa üntürsün* (Molnar & Zieme, 1989: 143) ‘(Mahsül) dirgenle yukarı kaldırıp bıraktıktan (sonra) çöp gibi kum gibi dökülsün. Çöpünü, yığını, toprak parçasını vurup kenara çıkartsın.’ (Ayazlı, 2016: 517).

Yukarıdaki örneklerde de görülüyor ki *çap-* fiili ‘vurmak’ anlamıyla IX. yüzyılda da kullanılmaktadır. İkinci örnekte daha dikkat çekici bir şey vardır ki o da *çapça* ‘dirgen, tırmık’ kelimesidir. Metnin altında bulunan açıklama kısmındaki 48. maddede bu kelimenin *çap-* fiilinden türediği notu düşülmüştür¹⁵ (Molnar & Zieme, 1989: 149).

Uygur metinleri arasında Tezcan’ın çalışması olan *Das uiguische Insadi-Sutra*’da da *çap-* fiilinin bir yerde kullanıldığı görülmektedir: *talım kara kuş garudi taluy odrasınta çaparça tavrarıp tuğduñuz tusidta tañlançığ körkle maytrıya* “Yırtıcı kara kuş Garuda’nın¹⁶ deniz ortasında (avına) saldırışı gibi davranıp Tusita’da¹⁷ doğdunuz, harika ve güzel Maitreya.”¹⁸ (1974: 70) Bu örnekte *çap-* fiilinin DLT’deki ‘köpeğin saldırması’ anlamına benzer bir anlamda kullanılmış olması fiilin hayvan saldırılarını anlatmak için de kullanıldığını göstermektedir.

¹⁴ DLT’de Kaşgarlı Mahmud’un *çap-* ‘yüzmek; arı çamurla sıvamak; (Uygurca) vurmak’, *çapıl-* ‘ince, iyi, yumuşak çamurla sıvamak; (Uygurca) boynu vurulmak’, *çapıt-* ‘saldırmak; (Uygurca) vurdurmak’, *çaptur-* ‘suda yüzdürmek; çamurla sıvatmak; (Uygurca) boyun vurdurmak’ (Atalay, 1986: 135-136) maddelerinde bazı anlamlara ‘Uygurca’ notunu düşmüş olması en azından X.-XI. yüzyıllarda bu fiilin Uygurcada da kullanılıyor olduğunu kanıtlar.

¹⁵ Bu kelime *çapça* ‘kürek’ şeklinde günümüzde Yeni Uygur Türkçesinde de yaşamaktadır (Necip, 1995: 70).

¹⁶ Hindu ve Budist mitolojilerinde yarı kuş yarı insan olan efsanevi varlık.

¹⁷ Budizm’e göre gelecekte dünyaya gelecek olan son Buda Maitreya’nın dünyaya inmeden önceki yaşadığı göksel âlemdir.

¹⁸ Budizm’e göre gelecekte dünyaya gelecek olan son Buda’dır.

2.2. Karahanlı Türkçesinde *çap*- Fiili:

Üşenmez'in hazırladığı *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*'nde *çap*- fiili ve türevleri *Divanü Lugati't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de geçtiği şekilleriyle yer almaktadır:

çap- I 'suda yüzmek'.

çap- II 'evi temiz çamurla sıvamak'.

çap- III 'yavaşça vurmak, çırpıştırmak'.

çap IV 'birinin kafasını kesmek, boynunu vurmak'.

çapıl- 'evleri ince, yumuşak çamurla sıvamak'.

çapın- I 'suda yüzmek'.

çapın- II 'hayvanları kamçulamak'.

çapıt- 'çarpmak, vurmak, saldırmak'.

çapıtgan 'saldırgan'.

çapıtgan er 'boyun vuran, cellat'.

çapsa- 'suda yüzmek istemek'.

çaptur- I 'yüzdürmek'.

çaptur- II 'insanın boynunu vurdurmak'.

çaptur- III 'evi özlü çamurla sıvatmak' (2010: 73).

DLT¹⁹ ile aynı dönemde kaleme alınmış olan *Kutadgu Bilig*'de *çap*- fiili sadece bir defa 'yüzmek' anlamıyla geçmektedir: *kayusı çapar kör kayu suv içer* 'bak; kimisi yüzer, kimi su içer' (Arat, 1999: 24/73).

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Atabetü'l Hakayık* (Arat, 1992) ve *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*'nda (Ata, 2013) *çap*- fiili örneklerine rastlanmamaktadır. Ancak yine Karahanlı Türkçesi eseri olmasına karşın XIV. yüzyılda istinsah edilmiş olan *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73)*'te kayıtlı nüshasında *çap*- fiilinin iki defa 'yüzmek' iki defa da 'vurmak' anlamında olmak üzere dört defa kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2004: 406). Fakat ayetin Türkçe meali göz önünde bulundurulursa 'vurmak' (metin içindeki çeviride 'kamçulamak') anlamında kullanılan *çap*- fiili yerine

¹⁹ DLT'deki örnekler giriş bölümünde verildiği için burada tekrarlanmadı.

‘vurulmak, kamçılanmak’ anlamında edilgen çatılı *çapıl-* fiili olması gerektiğini düşünüyoruz:

kamuğ tüzginmek içinde çaparlar “Hepsi yörünge içinde yüzerler” (Ünlü, 2004: 42)

küllün fâlak içinde çapa tüzginürlär “Hepsi göğün içinde yüzerek dönerler” (Ünlü, 2004: 142)

takı bolur tağlar çap[ıl]mış yün tæg “Ve olur dağlar kamçılanmış yün gibi” (Ünlü, 2004: 247)

bolur tağlar çapı[l]mış yün tæg “Olur dağlar kamçılanmış yün gibi” (Ünlü, 2004: 283)

Bunun yanında Borovkov’un XII.-XIII. yüzyıllara ait bir Kur’an tefsiri üzerine yaptığı çalışmasında da *çap-* fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Borovkov’un çalıştığı bu eser, ülkemizde de Halil İbrahim Usta tarafından yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Daha sonra ise Usta, Borovkov’un çalışmasını Ebulfez Amanoğlu ile birlikte Türkçeye aktarmıştır.

düldül tapa kamçı çapmış ermiş (Usta, 1989: 374) “Düldüle doğru kamçı vurmuş”, “düldül adlı ata kamçı ile vurmuş imiş” (Borovkov, 2002: 94).

kamuğ tüzginmek içinde çaparlar, kamuğ felek içinde çapa tüzginürler (Usta, 1989: 93) “Hepsi yörünge içinde gezinirler, hepsi göğün içinde gezinerek dönerler” (Borovkov, 2002: 94).

takı bolur tağlar çapalmış²⁰ yün kibi (Usta, 1989: 252) “Ve olur dağlar çalkanmış yün gibi” (Borovkov, 2002: 94)

çapturmadınız anıñ üze atdın (Usta, 1989: 195) “Koşturmadınız onun üzerine atlardan (bir kısmını)” (Borovkov, 2002: 94)

Borovkov ve Usta’nın benzer ayetlerde *çap-* fiiline verdikleri anlamların Ünlü’nün verdiği anlamlardan farklı olduğu dikkati çekmektedir. Ünlü’nün *çap-* fiiline ‘yüzmek’ anlamını verdiği ayetlerde Borovkov ve Usta’nın ‘gezinmek’ anlamını verdiği, Ünlü’nün ‘kamçılanmak’ anlamını verdiği ayetlerde ise Borovkov ve Usta’nın ‘çalkanmak, karışmak’ anlamını verdiği görülmektedir.

Karahanlı Türkçesi döneminden sonra ise gerek Doğu Türkçesinde gerekse de Batı Türkçesinde yaygın bir kullanım kazanan *çap-* fiili Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinden sonra Çağatay ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde de varlığını sürdürmüştür.

²⁰ Borovkov, bu kelimeyi *çapalumuş* şeklinde okumuştur. Ancak Usta “Kaynaklarda *çapalu-* şeklinde değil de, *çapal-* şeklindeki bir fiil kökü bulunmaktadır.” diyerek okumayı düzeltmiştir. (2002: 348) Ancak biz sözlüklere baktığımızda *çapal-* şeklinde bir köke de rastlayamadık. Buradaki şekli Ünlü gibi (2004: 274, 283) bir istinsah hatası olduğunu düşünmekteyiz.

2.3. Harezmi Türkçesinde *çap*- Fiili:

Suat Ünlü'nün hazırladığı *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*'nde *çap*- fiili ve türevleri Karahanlı Türkçesine yakın kullanımlara sahiptir:

çabük süvar 'ata iyi binen, binici'.

çap- I 'kesmek, parçalamak'.

çap- II '(el) vurmak, yüzmek'.

çap- III 'koşmak, (at) koşmak'.

çaptur- 'koşturmak, koşuşturmak'.

çapturt- 'parçalamak, kestirmek'.

çapul- I 'dağılmak, atılmak'.

çawüksüvar 'iyi ata binen, binici' (2012: 129, 131-132).

Nuri Yüce'nin dizinine göre *Mukaddimet'ül Edeb*'de *çap*- fiili iki yerde 'el vurmak', bir yerde '(at) koşmak', üç yerde de 'koşturmak' anlamlarıyla altı defa geçmektedir (2014: 110). Ancak örneklere bakıldığında bu altı kullanımın iki tanesi 'vurmak' geriye kalan dört tanesi de 'atı koşturmak' anlamındadır:

'vurmak'

çaptı iki eligini "İki elini (birbirine) vurdu" (Yüce, 2014: 47)

çaptı iki eligini, karstı "İki elini (birbirine) vurdu, el çırpı" (2014: 51)

'atı koşturmak'

dizgin kemişti at boynığa çaptukda "Dizgin attı atın boynuna (at) koşturduğunda" (Yüce, 2014: 46)

çapturdu kölikni, yügürtti "Koşturdu bineğini, koşturdu"

çapturdu atını, yügürtti kölikni "Koşturdu atını, koşturdu bineğini" (2014: 39)

yügürtti, çapturdu atını "koşturdu, koşturdu atını" (2014: 75)

Rabgûzî'nin *Kıssasü'l Enbiyâ* adlı eserinde *çap*- fiili 'kesmek, parçalamak' ve 'el vurmak' anlamlarıyla onbeş defa, *çaptur*- 'koşturmak, koşuşturmak' anlamıyla bir defa, *çapturt*- 'parçalamak, kestirmek' anlamıyla bir defa kullanılmıştır (Ata, 1997:156).

Demirci ve Karşlı'nın hazırladığı dizine göre Kutb'un *Husrev ü Şirin* adlı eserinde *çap*- fiili 'kesmek' anlamıyla iki yerde, 'vurmak' anlamıyla iki yerde; *çapıt*- '(kalp için) çarptırmak' anlamıyla bir yerde, *çapul*- 'harekete geçirilmek' anlamıyla bir yerde geçmektedir (2014: 146). Ancak cümleler konu bütünlüğü

açısından incelendiğinde *çap-* fiili ‘kesmek’ anlamıyla bir yerde, ‘atı koşturmak’ anlamıyla dört yerde, *çapıt-* ‘(kalp için) çarptırmak’ anlamıyla bir yerde, *çapul-* ‘at koşturulmak’ anlamıyla bir yerde geçmektedir:

‘kesmek’

tiledi çapsa boynın kayra yandı “Boynunu kesmek isteyerek geri döndü” (Hacıeminoğlu, 2000: 330)

‘atı koşturmak’

geh ol şîrîn utar geh şâh perviz, geh ol gulgûn üzer geh çapsa şebdîz “Bazen Şirin yener bazen Şah üstün, bazen (Şirin’in atı) Gülgûn koparır koştduğu zaman (Şahın atı) Şebdîz” (Hacıeminoğlu, 2000: 261)

çapup bir sınañ atlar tidiler “Koşturup atları bir sınayalım dediler” (Hacıeminoğlu, 2000: 226)

izin izleyü çaptılar soynça “İzleyerek sonuna kadar (at) koşturdular” (Hacıeminoğlu, 2000: 226)

çapup tört yaru hiç tapmadı yârın “(Atını) koşturup dört yana yarını hiç bulamadı” (Hacıeminoğlu, 2000: 233)

‘(kalp için) çarptırmak’

minim könlüm çapıtun bu tilekim “Benim kalbimi çarptırsın bu dileğim” (Hacıeminoğlu, 2000: 420)

‘at koşturulmak’

murad atı köñülçe soñ çapulğay “Murat (istek, arzu) atı gönlümüzce son kez koşturulacak” (Hacıeminoğlu, 2000: 281)

Nehcül Ferâdis’te de *çap-* fiili bir yerde geçmektedir. Aysu Ata hazırladığı dizinde fiilin ‘koşmak’ anlamında olduğunu belirtmiştir (1998:100). Ancak cümleyi incelediğimizde buradaki anlamın ‘atı koşturmak’ olduğu açıkça görülecektir: *Abû Sufyân atına mündi, takı çapup Mekkeke kirdi.* “Ebu Sufyan atına bindi ve (atını) koşturarak Mekke’ye girdi.” (Eckmann, 2014: 36).

2.4. Kıpçak Türkçesinde *çap-* Fiili

Recep Toparlı et al.’ın hazırladığı *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*’nde *çap-* fiili ve türevleri, Karahanlı Türkçesine yakın özellikler göstermekle birlikte yeni bazı şekiller ve anlamlar kazanmıştır:

çap-I ‘1. koşmak, 2. atılmak, hızlı hareket etmek, 3. sürmek, at koşturmak’

çap-II ‘1. vurmak, çarpmak, 2. kılıç vurmak, 3. bir defada hem vurmak hem kesmek’

çap-III ‘yüzmek, suda çırpınmak’

çap- IV 'derisi soyulmak, yağır olmak'
çapdur- 'çaptırmak, koşturmak'
çapın- I 'birden hücum etmek'
çapın- II 'elin ayası ile vurmak'
çapla- 'boyna bir şey takmak'
çaplat- 'şaplak indirme, tokat vurma'
çapul- 'atılmak, vurulmak'
şap- 'çarpmak, vurmak', *şapış* 'sürme'
şapla- 'taş yontmak'
şaplama 'şaplak, tokat'(2014: 46, 250).

Seyf-i Sarâyî'nin *Gülîstan Tercümesi*'nde de '(at) sürmek, koşturmak' anlamında (Karamanlıoğlu, 1989: 237) kullanılan *çap*- fiili, metinde iki kez kullanılmıştır:

süngü oynap at çapup köp türlü irdem körgüzüp... "Süngü kullanıp at koşturup çok türlü erdem gösterip..." (Karamanlıoğlu, 1989: 10)

atına minip vekâhat meydânında çapıp maña yigrip ayttı "Atına binip küstahlık meydanında (atını) koşturup bana hiddetlenip söyledi." (Karamanlıoğlu, 1989: 154)

İrşâdü'l Mülûk ve's-Selâtîn adlı eserde *çap*- fiili 'atı koşturmak', *çapul*- fiili de 'vurulmak, dövülmek' anlamında birer kez kullanılmıştır:

atka minip, kerekse turup kılsun kerekse kölügi yürür irken kılsun, kerekse çapup yürür iken kılsun
"Ata binip, gerekirse durup (namaz) kılsın gerekirse bineği yürürken kılsın, gerekirse koşup giderken kılsın"

oş anıy kibi kaçan kim secde kılsa saman öze ya çapulmuş mamuk öze, eger mañlay tölenmese reva bolmas "İşte onun gibi ne zaman secde etse, saman üzerine veya dövülmüş pamuk üzerine, eğer alını sabit değilse uygun olmaz" (Toparlı, 1992: 219, 248)

Munyetü'l Guzât adlı eserin atçılıkla ilgili olması sebebiyle *çap*- fiilinin çok sayıda kullanıldığı görülmektedir. Toplam 32 kullanımın bir tanesi 'koşmak', iki tanesi 'kesmek', on altı tanesi 'vurmak' ve on üç tanesi de 'atı koşturmak' anlamında kullanılmıştır.

'koşmak'

kaçan tileseñ kim at üstünde ok atmağa başlağay-sen çapıp bes bir yumşak ya algıl "Ne zaman istersen at üstünde ok atmaya başlayacaksın, koşup yeterince yumuşak bir yay al" (Uğurlu, 1984: 83)

'kesmek'

kılıcını çapar yiri tutkasından bir karış yir aşağı turur “Kılıcın keskin tarafı kabzasından bir karış aşağıdadır” (Uğurlu, 1984: 72)

mundın bir karış mîkdârı çapıp “Bundan bir karış miktarı kesip” (Uğurlu, 1984: 76)

‘vurmak’

sağındın kılıç birle çapğil “Sağından kılıçla vur” (Uğurlu, 1984: 45)

kılıç birle çapğil “Kılıçla vur” (Uğurlu, 1984: 56)

kaçan çapsa ilin titretegy “Ne zaman vursa elini titretecek”; *sonra yine kayıra kılıcını çaparken kınına sokmaknı öğrengesey* “Sonra yine tekrar kılıcını vururken kınına sokmayı öğreneceksin”; *atlarını tizlerini çapdılar yâ kulağını yâ kolunu yâhûz öziniñ ayaklarını çaptılar takı kistiler* “Atların dizlerini kılıçladılar, ya kulağını ya kolunu veya kendinin ayaklarına kılıçladılar ve kestiler” (Uğurlu, 1984: 73-75)

ol ağaçnı çapğil kisgil kirek kim kılıcını çıkarğanıñ çapğanıñ birge bolgay “O ağaca vurup onu kesmen gerekir ki kılıcı çıkarmanla vurman bir olacak” (Uğurlu, 1984: 76)

ilini tamâm idmen alğay çapmağa öğrengey “Elin tamamen alışkanlık kazanacak, vurmaya öğrenecek” (Uğurlu, 1984: 76)

kaçan kılıç çapğanda bilegiñni tışkaru-rak bura çapğil “Her kılıç vurduğunda bileğini dışarı doğru bükerek vur” (Uğurlu, 1984: 77)

atınıñ kömüldürüğü alında çapa başlağil andın sonra solıya takı çapğil “Atının göğüs kemerinin önünde vurmaya başla ondan sonra soluna da vur” (Uğurlu, 1984: 77)

her bir cihet-ge takı çapğil ayağıñ alında takı artında çapa başlağil “Her bir tarafa da vur, ayağının önünde de arkasında da vurmaya başla” (Uğurlu, 1984: 78)

‘atı koşturmak’

eğer kısa bolsa atnı çapıp tartğanda yıkılmaktan imin bolmas “Eğer kısa olursa atı koşturup çektiğinde yıkılmaktan emin olamazsın” (Uğurlu, 1984: 7)

her bir çapkanda habs kılıp turmaknı istimâl kılğil “(Atını) her koşturduğunda bir yere kapatıp dinlendirme işini kullan” (Uğurlu, 1984: 13)

atınıñ tizlegil velâkin uzun çapmağil ol atlar kim anıñ üzere süñü oynarlar uzun çapmak birle harâb bolurlar “Atını hızlandır fakat uzun süre koşturma; o atlar ki üzerinde savaşılar, uzun süre koşturunca harap olurlar” (Uğurlu, 1984: 13)

bes çapup yürür irken atı-nıñ kuyruğundın tutup katığ tartğil “Atını yeterince koşturup yürürken kuyruğundan tutup sıkıca çek” (Uğurlu, 1984: 42)

atınıñ katığ çapmakdın habslegil “Atını hızlı koşturmadan önce bir yere kapat (dinlendir)” (Uğurlu, 1984: 47)

at birle çapup kilip “At ile koşturup gelip” (Uğurlu, 1984: 56)

atınıñ meydâna sürüp katığ çapış birle ol halakanı süñü uçı birle andın alğil “Atını meydana sürüp hızla koşturarak o halkayı süngü ucu ile ondan al” (Uğurlu, 1984: 57)

atını katıg çapıp kilip bu oklarını yünler aşagısında barçasın bir kibi çapğıl “Atını hızla koşturup gelip bu okları tüylerin aşagısında hepsi birmişçesine vur” (Uğurlu, 1984: 76)

anı sağına alıp atını katıg çapğıl ok atmağa çapar kibi “Onu sağına alıp atını hızla koştur, ok atmaya koşar gibi” (Uğurlu, 1984: 76)

atını çapıp kilip orta yirdin bu oklarını sağ-ğa sol-ğa kise çıkğıl “Otını koşturup orta yerden bu okları sağa sola keserek çık” (Uğurlu, 1984: 77)

sol yanına üç bürcâs takı sağ yanına karşıarak iki tikgil takı çapup kilip evvel sol yanındağını atğil sonra sağ yanındağın atğil “Sol yanına üç hedef sağ yanına tam karşısına iki hedef dik, atını koşturarak önce sol yanındakine sonra sağ yanındakine at” (Uğurlu, 1984: 84)

Bu dönemde yazılmış bazı eserlerde *çap-* fiilinin -bugünkü Kıpçak lehçelerinin karakteristik özelliği olarak görülen- kelime başı /ç/ > /ş/ değişimi yaşayarak *şap-* şeklini almaya başladığı görülmektedir. Öyle ki *Kitâbü'l-İdrak Li Lisâni'l-Etrak*'ta *çap-* ‘bir defada hem vurmak hem kesmek’, *çapın-* ‘birden hücum etmek’ gibi örnekler varken (Caferoğlu, 1931: 26) ondan yaklaşık yirmi üç sene sonra bu esere yapılan bir ilave olan *El-İdrak Haşiyesi*'nde *şaplama* ‘şaplak, tokat’ kelimesine yer verildiği görülmektedir²¹ (İzbudak, 1936: 44).

El-İdrak Haşiyesi ile aynı dönemin eseri olan *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*'de *çap-* fiilinin *şap-* ‘çarpmak, bir aygıtla vurmak’ şeklinde iki yerde, *şapla-* ‘taş yontmak’ şeklinde de bir yerde geçtiği görülmektedir. Ayrıca Atalay, *şapla-* fiilinin ‘taş yontmak’ anlamında olduğunu belirttiği dizinde bu anlamın yanına o dönemde bu fiilin ‘tokat atmak’ anlamının da olduğunu belirtmiştir (Atalay, 1945: 246). Böylece *El-İdrak Haşiyesi*'nde belirtilmemiş olsa da orada *şaplama* isminin *şapla-* fiilinden türediği anlaşılıyor.

Recep Toparlı'nın hazırladığı dizinde *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*'de *çap-* fiilinin *şap-* ‘[at] sürmek, çarpmak’ şeklinde 3 yerde, *şapış* ‘sürme’ şeklinde 1 yerde geçmektedir (Toparlı, 2018: 108). Ancak metne baktığımızda *şap-* fiilinin ‘çarpmak’ anlamında kullanıldığına rast gelemedik:

bar, at min şap “Git, ata bin, sür” (Toparlı, 2018: 60)

şapış şap “At sür” (Toparlı, 2018: 60)

²¹ Burada şunu belirtmek gerekir ki ‘tokat’ anlamı söz konusu olduğunda Türkiye Türkçesinde bulunan *şaplak, şaplamak, şaplatmak* (TS, 2005: 1849) kelimeleri de tokat ve tokatın çıkardığı sesle ilgilidir. Ancak bu örnekler bakarak Batı Türkçesinde de /ç/ > /ş/ değişimi vardır demek doğru olmaz kanaatindeyiz. Zaten aynı dönemin ve aynı sahanın eserleri olan ETZ ve EDM eserlerinde *çap-* fiilinden *şap-* fiiline geçiş açıkça görülmektedir.

men at mindim şaptım (şaptım) “At bindim, sürdüm” (Toparlı, 2018: 60)

2.5. Çağatay Türkçesinde *çap*- Fiili:

Çağatay Türkçesine gelindiğinde *çap*- fiili türevleriyle birlikte anlam ağını oldukça genişletmiştir. Suat Ünlü'nün hazırladığı *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde *çap*- fiili ve türevleri şu şekildedir:

çabun 'talan, yağma'

çap- I 'vurmak, elle vurmak'

çap- II 'akın yapmak, yağmalamak'

çap- III 'atla gitmek, at sürmek, seğirtmek'

çap- IV 'baş kesmek'

çapavul 'yağma, çapul'

çapçı 'sürücü'

çapduk II 'at takımı'

çapgula- 'vuruşmak, döğüşmek'

çapgulaş 'döğüş, muharebe'

çapgulaş- 'dövüşüp vuruşmak'

çapgun I 'koşucu, yörük, korkusuz'

çapgun II 'serseri'

çapguncu 'akıncı', *çapış* 'at ile hızlı gitme'

çapış- I 'vuruşmak, dövüşmek'

çapış- II 'seğirdişmek'

çapkun II 'koşucu, korkusuz'

çapkun III 'akıncı, baskıncı'

çapkun IV 'savaş meydanına yardım amacıyla gönderilen bir miktar adam'

çapkura- 'parçalamak'

çapmak '(at) sürme, koşturma, seğirtme'

çaptur- 'koşturmak, akın yaptırmak'

çapuk II 'kılıç ile vurulup küt kalmış şey'

çapuk III 'yörük' (2013: 219, 227-228).

Abuşka Lügati'nda *çap*- fiili 'baş kesmek' anlamında gösterilmiştir (Atalay, 1970: 222). Bu anlamla ilişkili olarak *çaparsız* 'kesersiz (kesersiniz)' ve *çapkan*

'kesdüki (kesen)' maddeleri verilmiştir. (Atalay, 1970: 223) Bunlardan başka *çaptı*, *çapıştı*, *çapturdu*, *çapıyb* (Atalay, 1970: 222), *çapan* (Atalay, 1970: 224) maddelerinin 'seğirtmek (koşmak)' anlamından oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca *çapan* maddesi için 'baş kesen manasına da gelir' notu düşülmüştür. *çapkun* maddesinde ise 'ılgar ve akın etmek' anlamında olduğu *çapkun sal-* fiiliyle örneklendirilmiştir (Atalay, 1970: 221).

Şiban Han Divanı'nda *çap-* fiili 'vurmak' ve 'kesmek' anlamlarında iki yerde tespit edildi:

min kılıçnı şer için çaptım Hudây âgâhdur "Ben kılıcı kötülük için vurdum Tanrı haberdardır"
(Karasoy, 1998: 82)

kara zülfün çapıp Hindu kara kaşın alıp Multan "Kara zülfün kesip Hindu kara kaşın alıp Multan"
(Karasoy, 1998: 207)

Şecere-i Terâkime'de Zuhâl Ölmez'in hazırladığı dizine göre; *çap-* fiili kök olarak yirmi bir yerde 'dörtnala koşmak, koşturmak; yağmalamak, vurmak' anlamlarıyla, *çapıl-* 1 yerde 'yağmalanmak' anlamıyla, *çapış-* iki yerde 'vuruşmak, dövüşmek' anlamlarıyla, *çaptur-* da iki yerde 'koşturmak, yağmalatmak' anlamlarıyla geçmektedir (1996: 359-360). Ancak metinde geçen cümlelere baktığımızda *çap-* fiilinin on dokuz yerde 'akın etmek, yağmalamak', bir yerde 'kesmek', bir yerde de 'vurmak' anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Ölmez'in belirttiği 'dörtnala koşmak, koşturmak' anlamını metinde tespit edemedik:

'vurmak'

çapsa keser (1996: 213/100b-2).

'kesmek'

kılıç birlen çapıp (1996: 169/83b-12).

'akın etmek, yağmalamak'

anlarını köp çapduk (Ölmez, 1996: 109/66a-1).

bolmağanlarını çaptı (Ölmez, 1996: 130/72 b -9).

Tatarını çaptı (Ölmez, 1996: 131/73a-2).

Tibetni çapıp (Ölmez, 1996: 142/76b-15).

atkan ve çapkan (Ölmez, 1996: 148/ 78b- 9).

çapıp atdılar (Ölmez, 1996: 152/80a-1).

Salur ilini çapıp (Ölmez, 1996: 169/85b-10).

çapkanları yurtlarında oturup (Ölmez, 1996: 169/85b-12).

- çapa başladılar* (Ölmez, 1996: 169/85b-18).
barça illerni çapıp (Ölmez, 1996: 182/89b-12).
ilin çapıp (Ölmez, 1996: 183/90a-10).
Suracık ilini çapıp (Ölmez, 1996: 191/92b-16).
köp çaptı (Ölmez, 1996: 196/94b-1).
biribirini çaptı (Ölmez, 1996: 202/96a-14).
biglerniñ ivlerin çaptı (Ölmez, 1996: 204/97a-19).
Karaşitni çapıp (Ölmez, 1996: 204/97b-4).
Enkeşniñ ivin çapıp (Ölmez, 1996: 215/101a-6).
ilini çapıp (Ölmez, 1996: 221/103a-6).
Tivecilerni çapdılar (Ölmez, 1996: 226/105a-4).
'yağmalanmak'
çapılğan ilninğ (Ölmez, 1996: 169/85b-13).
'vuruşmak'
çapışurlar irdi (Ölmez, 1996: 168/85a-21).
çapışurlar irdi (Ölmez, 1996: 168/85b-7).
'yağmalatmak'
kişi çapturdılar (Ölmez, 1996: 201/96a-6).
çapturğan aldurğan (Ölmez, 1996: 169/103b-4).

Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî'nin *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî* adlı eserinde *çap-* fiili ve türevlerine şu şekilde yer verilmiştir:

- çap* 'yağma', *çapağan* 'yürük, yolub koşucu, süratle geçici'.
çapavul 'a^cdâ [düşman] üzerine sefer itmek, yağma, hücum, târumâr eylemek'.
çapçı 'hallâc, sürici, akıncı, yagmager'.
çapduk 'at takımı'.
çapgulaş 'dögüş, muhârebe, mücâdele, birbirini kırmak, gavga'.
çapgulamak 'muhârebe itmek, döğüşmek, uruşmak, cenk ve cidâl [kavga] itmek'.
çapgulaşmak 'dögüşüp uruşmak, peyderpey muhârebe itmek, birbirini urmak ve biçmek'.
çapgulaş 'kılıc muhârebesi'.
çapgun 'koşıcı, yürük, serseri; boran, tufan'.
çapguncı 'yagmager, akıncı, sürici'.
çapkuramak 'ziyâde yarelemek, pâçelemek, üst üstine çapmak'.

çapmak ‘atı sürmek, segirtmek, koşdırmak, akın eylemek, atla koşmak; kılıc ile kat ve pâre eylemek’.

çapışmak ‘mukâraca ve muzârebe etmek, koşışmak, yügürüşmek’.

çapılmak ‘urulmak, çarpılmak’.

çapuk I ‘kılıç ile urulub küt kalmış ve çapılmış şeyi’.

çapuk II ‘yürük, çabuk, âcil’ (Buhârî, 1298/ m. 1882: 144-145).

2.6. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde *çap-* Fiili:

Kanar’ın hazırladığı *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*’nde *çap-* fiili ve türevlerine şu şekilde yer verilmiştir:

çabalak ‘şaha kalkan’.

çapadüşmek ‘yağmaya başlamak, talana başlamak’.

çapar ‘haberci, posta tatarı’.

çapdurmak ‘yağmalatmak’.

çapgın ‘hızlı koşan (at)’.

çapındırmak ‘koşturmak, hızlı sürmek’.

çapınmak ‘1. hızlı hareket etmek, 2. koşmak, 3. saldırmak, hücum etmek’.

çapkın ‘hızlı koşan (at)’.

çapkun ‘1. akın, baskın, 2. hızlı koşan at’.

çapkun etmek ‘akın etmek’.

çapma ‘koşma, saldırma’.

çapmak ‘1. at sürmek, at koşturmak, 2. koşmak, 3. vurmak, çarpmak, 4. kesmek, 5. saldırmak, 6. yarmak’.

çaptırmak ‘yağmalatmak’.

çapul ‘yağma, talan’.

çapul seğırtmek ‘akın etmek’.

çapuşmak ‘birlikte saldırmak’ (2011: 164, 168-169).

Süheyl ü Nevbahar’da *çap-* fiili ‘(atı) koşturmak’ anlamıyla iki yerde; *çapın-* şekli de ‘hızlı yürümek, koşmak’ anlamıyla iki yerde geçmektedir:

heman lahza döndi atın depdi ol / be-cid işe varur bigi çapdı ol “O anda döndü atını teperek acele bir işe yetişiyormuş gibi atını koşturdu.” (Dilçin, 1991: 360/2451);

revan ata bindi vü depdi atı / güce gördi mişeye çapdı atı “Hemen ata bindi ve atını tepti, atı zorlayarak meşe ormanına koşturdu.” (Dilçin, 1991: 424/3369)

yürüyen sürünen yüğüren uçan / grinen yavınan çapınan kaçan “Yürüyen, sürünen, koşan, uçan, görünen, görünmeyen, hızlı yürüyen, kaçan...” (Dilçin, 1991: 197/29)

çeküp üzdi örkini vü aysuzun / çapındı idi aña ol kendüzün “Ayağına bağlanan ipi çekip kopararak aniden ona koştu. O kendini...” (Dilçin, 1991: 455/3834)

Belki de tarih içerisinde *çap-* fiili ve türevlerinin en çok kullanıldığı metin *Kitâb-ı Dedem Korkud*'dur. Bu eserde *çap-* fiili ve türevleri toplamda kırk bir cümlede geçmektedir. Fiilin kök halinin kullanıldığı on yedi cümlenin sekizinde 'atı koşturmak', altısında 'saldırmak, yağmalamak', üçünde 'koşmak' anlamlarında kullanılmıştır.

'atı koşturmak'

... ata binüp... alçakdan yüce yerlere çapup çıkdı “Alçaktan yüksek yerlere atını koşturup çıktı.” (Gökyay, 2007: 32)

bidevi atını tutdurdu, batun bindi ... Bogaç Han çapup yetdi “Küheylan atını tutturdu, aceleyle bindi ... Bogaç Han atını koşturup yetiştirdi.” (Gökyay, 2007: 35)

çapar-iken ağ boz atıñ büdermesün “(Atını) koştururken ak boz atın tökezlemesin.” (Gökyay, 2007: 38, 57, 110)

Oguz begleri at çapanda meydan kalmış “Oğuz beyleri at koşturduğunda meydan kalmış.” (Gökyay, 2007: 43)

senüñle meydanda at çapmadukmu “Seninle meydanda at koşturmadık mı?” (Gökyay, 2007: 86)

atın çekdiler bindi çaptı “Atını çektiler, bindi, koşturdu.” (Gökyay, 2007: 166)

'koşmak'

ittifak oğlanıñ anası oğlanıñ üstüne çapup çıkageldi “Tesadüfen oğlanın annesi oğlanın üstüne koşup geldi.” (Gökyay, 2007: 33)

gerdeklerine çapup düşdüler “Gerdeklerine koşup girdiler.” (Gökyay, 2007: 174)

Kazanıñ divanına çapup varıñ “Kazan'ın huzuruna koşup gidin.” (Gökyay, 2007: 191)

'saldırmak, yağmalamak'

altın ban evlerin kâfirler çapdılar “Altın çatılı evlerini kâfirler yağmaladılar.” (Gökyay, 2007: 40)

bezirgânlar yatur-iken gafille beş yüz kâfir koyuldular, çapdılar, yağmaladılar “Tüccarlar gaflet içinde yatarken beş yüz kâfir geldiler, saldırdılar, yağmaladılar.” (Gökyay, 2007: 60)

kanlı kâfir eline akın çapayım “Kanlı kâfir ülkesine akın edeyim, saldırayım”; *elin günün çapıñ* “Evinin barkını yağmalayın.” (Gökyay, 2007: 122)

kan alaca ordusunu çapıñ demiş “Kan renkli çadırını yağmalayın, demiş.” (Gökyay, 2007: 159)

elim günüm çapmadın ... “Evinin barkını yağmalamadan ...” (Gökyay, 2007: 192)

Kitâb-ı Dedem Korkud'da *çap-* fiilinin türevleri olan *çapar* 'haberci, ulak' ve 'hızla yardıma gelen kişi' anlamında yirmi dört cümlede, *çapdur-* 'atı koşturmak' anlamında iki cümlede, *çapıl-* 'saldırılmak, yağmalanmak' anlamında iki cümlede, *çapkun* 'saldıran, akıncı' anlamında bir cümlede olmak üzere yirmi dokuz kez geçmektedir.

çapar 'haberci, ulak'

Beyregün atasına anasına muştulukla çapar gitti "Beyrek'in annesine babasına müjdeyle haberci olarak gitti." (Gökyay, 2007: 86)

at ağızlı Aruz Koca evine çapar geldi "At ağızlı Aruz Koca evine haberci geldi." (Gökyay, 2007: 154)

ag alınlı Bayınduruş divanına çapar vardum "Ak alınlı Bayındır'ın huzuruna haberci olarak gittim." (Gökyay, 2007: 157)

ag boz atlı bir çapar geldi "Ak boz atlı bir haberci geldi." (Gökyay, 2007: 166)

Uşun Kocaya çapar geldi "Uşun Koca'ya haberci geldi." (Gökyay, 2007: 173)

çapar (yet-) 'hızla yardıma gelen kişi'

Karacuk çoban çapar yetdi "Karacuk çoban hızla yardıma gitti." (Gökyay, 2007: 51)

Kazan Begün kardaşı Kara Güne çapar yetdi "Kazan Bey'in kardeşi Kara Güne hızla yardıma gitti." (Gökyay, 2007: 53, 107)

Kıyan Selçük oğlu Delü Dunder çapar yetdi, Gaflet Koca oğlu Şir Şemseddin çapar yetdi (Gökyay, 2007: 54, 108)

boz aygırlı Beyrek çapar yetdi (Gökyay, 2007: 54, 108)

Kazılık Koca oğlu Beg Yegenek çapar yetdi (Gökyay, 2007: 55, 108)

Kazan Begün dayısı at ağızlı Aruz Koca çapar yetdi (Gökyay, 2007: 55, 109)

bıyığı kanlı Bügdüz Emen çapar yetdi; Eylük Koca oğlu Alp Eren çapar yetdi (Gökyay, 2007: 55)

Kazan Begün kardaşı Kara Güne çapar yetdi (Gökyay, 2007: 107)

Nağâhandan Deli Dumrul çapar yetdi "Aniden Deli Dumrul hızla yardıma gitti." (Gökyay, 2007: 111)

Salur Kazan kardaşı Kara Güne çapar yetdi (Gökyay, 2007: 162)

çapdur- 'atı koşturmak'

ag boz atlar çapdurur alplar gördüm 'Ak boz atlar koşturan alplar gördüm.' (Gökyay, 2007: 139)

kan derledi çapdurayım seniün için "Kan ter içinde olana kadar at koşturayım senin için." (Gökyay, 2007: 160)

çapıl- 'saldırılmak, yağmalanmak'

elüm günüm çapıldı “Evim barkım yağmalandı.” (Gökyay, 2007: 189)

elüm günüm çapılmadın... “Evim barkım yağmalanmadan...” (Gökyay, 2007: 192)

çapkun (yet-) ‘saldıran, akıncı’

atıla Karun eline çapkun yetdüm “Atla Karun ülkesine akın ettim, saldırdım.” (Gökyay, 2007: 179)

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur’an tercümesinde de *çap-* fiili ‘hızlı koşmak’ anlamında iki cümlede geçmiştir:

bir kişi geldi Musa’ya çapup şehir ahirinden eyitdi “Bir kişi geldi Musa’ya koşup şehrin sonundan söyledi” (Küçük, 2014: 251)

çapğanda ol atlar ki ayakları taşa dokanicak od çıkar “Koştığında o atlar ki ayakları taşa dokunsa ateş çıkar” (Küçük, 2014: 340)

Mecmuatü’n-Nezâir adlı eserin dizininde *çap-* fiili için ‘atılmak, koşarak gelmek’ anlamı verilmiştir (Canpolat, 1995: 283). Fakat metindeki cümleyi incelediğimizde tabirin atın koşturulmasıyla ilgili olduğu görülmektedir:

Seher-geh bir Muğal oğlan çapardı ol maña karşı / Muattar atı tozından tüterdi müşk-ile gül-bû
“Seher vakti bir Moğol oğlanı (at) koştururdu bana karşı / İtir kokulu atının tozundan misk ve gül kokusu tüterdi” (Canpolat, 1995: 58)

Şerifi’nin Şehname Çevirisi’nde de *çap-* fiili ‘yağma etmek, saldırmak’ ve ‘(at) sürmek, koşturmak’ anlamlarıyla *çapın-* türevi ise ‘hızla hareket etmek, atılmak, saldırmak’ anlamlarıyla kullanılmıştır:

sürüp irişdi ol iklimi çapdı / nireye ugradı-sa aldı kapdı “[At] sürüp ulaştı o toprakları yağmaladı / nereye uğradıysa (orayı) aldı, kapdı” (Kültürel-Beyreli, 1999: 2092)

bu gün kim oldı Dara’dan yolun pak / çaparsun her yana atını çalak “Bugün yolun Dara’dan temiz oldu / atını her yana hızlıca koşturursun” (Kültürel-Beyreli, 1999: 2092)

ol aradan turuban ata bindi / o yana bu yana çaldı çapındı “O mesafeden durarak ata bindi / o yana bu yana vurdu, saldırdı” (Kültürel-Beyreli, 1999: 2093)

Tarama Sözlüğü’ndeki örneklere baktığımızda *çap-* fiili ve türevleri ile ilgili XIV. yüzyıldan başlayarak XVIII. yüzyıla kadar pek çok kullanım görülmektedir. Biz bu sözlükteki bütün örnekleri almayı gerekli görmedik ve her madde başı için birer örnek almakla yetindik. *Tarama Sözlüğü*’ndeki madde başları ve örnekler²² şu şekildedir:

çapadüşmek ‘yağma etmeye başlamak’.

²² *Tarama Sözlüğü*’nden alınan örneklerde kaynak eser kısaltmaları sözlükte geçen şekliyle verilmiştir.

Dil tahta-i meşk olmuş iken tîr-i cefâya

Tatar-ı nîgeh garete geldi çapadıştü Ş. Galip XVIII. 248 (TTS, 1995: 821)

çaparız II: Tokat, vuruş. *Latmetün bi-lahzatin ya'ni bir kez bakmağa bir çaparız*. Tez. Lâ. XV. 682-2 (TTS, 1995: 822)

çapar ulak (çapar II): Haberi çabuk yetiştirmek için her menzilde atı ve bincisi değişen posta; tatar. *Şaha nâgeh irişir çapar ulak Üştü İstanbul'a olmaz ittîfak* Enverî XV. 89 (TTS, 1995: 823)

Yimek içmek arasında ağ boz atlı bir çapar geldi. Dede E. XIV. 257 (TTS, 1995: 823)

çapgın at (çapkın at): Hızlı koşan at. *Ol kadar yürür ki ardından çapgın at yetişmez*. Müslim XV. 15, 69 (TTS, 1995: 824)

çapılmak: Yağmalanmak, yağma edilmek. *İlim günüm çapıldı*. Dede XIV. 149 (TTS, 1995: 824)

çapındırmak: Koşturmak. *Âhaniden [Fa.]: çapındırmak* Şamil XVI. 336 (TTS, 1995: 824)

çapınmak: Hızlı hareket etmek, atılmak, saldırmak, sür'atle koşmak. *Çapındılar kılıçlar ellerinde Sanasın yağı vardır illerinde* Hurş. XIV. (TTS, 1995: 825)

çapkun etmek: Akın etmek. Nice bin ceng-cûyan ile Azerbaycan üzerine çapkun etmeğe ferman buyrulmuş idi Solak XVII. 286-3 (TTS, 1995: 826)

çapmak 1: Yağma, çapul etmek, saldırmak, atılmak, vurmak, hücum etmek. *Çapayım ü yıkayım tahtın anın çerime taladayım rahtın anın* Hurş. XIV. 56 (TTS, 1995: 826)

çapmak 2: Koşmak, süratle hareket etmek. *Alçaktan yüce yerlere çapup çıktı* Dede E. XIV. 26 (TTS, 1995: 826)

çapmak 3: Sürmek, koşturmak. *Senin ile meydanda at çapmadık mı?* Dede E. XIV. 116 (TTS, 1995: 828)

çapmak 4: Çarpmak, vurup kesmek. *Kimin yıkubenin kimin yapasın Nice âsilerin boyun çapasın* Tennuri XV. 120 (TTS, 1995: 828)

çaptırmak (çapdurmak) 1: Yağmalatmak, yağma ettirmek. *Uruz'un evini çaptırdı*.

Dede XIV. 153 (TTS, 1995: 828)

çaptırmak (çapturmak) 2: Koşturmak. *Adam çaptırdı şaha muştulayu Ki oğlun geldi üş suçun dileyü* Hurş XIV. (TTS, 1995: 828)

çapul: Yağma. Gerdeninde beklesin benler misali karagol Çeşm-i Tatarınla kıl sâ mân-ı uşşakı çapul Vasıf XIX. 32 (TTS, 1995: 829)

çapul civermek: Çapulcu göndermek, akın etmek (?). *Kâfiristana akımlar ve çapullar civerüp...* Ev. XVII. 511 (TTS, 1995: 829)

çapul seğirtmek: Akın etmek. Ta Azak kalesi altına çapul seğirdüp yine Kırım'a avdet ederdi. Ev. XVII. 124 (TTS, 1995: 830)

çapuşmak: Birlikte hücum etmek, koşuşmak. *Aşk atına bindiler, çapuştılar*. Sır. XVI. 2-8 (TTS, 1995: 830)

Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanan *Lehçe-i Osmanî*'de *çap-* fiili 'çarpmak, vurup koşturmak, atı sürmek, tesrî' şeklinde oldukça geniş bir anlam ağıyla tanımlanmıştır (Toparlı, 2000: 88). Sözlükte geçen ve *çap-* fiilinin türevleri olarak tespit edilebilen kelimeler ise şöyledir:

çapan~çapar 'tatar, ulak, çapan galatı, cebbar', *çapanak* 'kaçırılmış mal'; *çapavul* 'çapkı askeri, akıncı, ilgarıcı; akıncı akıtması, yağmaya saldırma, *çapıcı* 'sürücü, akıncı', *çapkılamak* 'atı eştirmek, târâc, yağma, akın etmek', *çapkin I* 'çapul malı, bk. *çapanak*', *çapkin II* 'çapan, yörük, yelip koşucu, atın yürüyüşünden bir ayak açık eşkin tekâvür, çabuk at', *çapul* 'Türkîde çapılan şey, yağma, menhûbât, gâret, çete', *çapulcu* 'yağmayı seven kaparozcu, yağma-ger', *çapullamak* 'hervele, tekütâz, talan', *çapullanmak* 'iğtinam, kabullenmek, kapıvermek, tu'me almak' (Toparlı, 2000: 87-88).

Kamus-ı Türkî'de de *çap-* fiiline '(at) koşturmak, süratle yürümek; koşmak, süratle öteye beriye salmak; akın ve ilgar etmek' anlamları verilmiştir (Yavuzarslan, 2019: 198). Bu fiilin türevleri sayılabilecek örnekler ise *Kamus-i Türkî*'de şu şekilde geçmektedir:

çapan 'tatar, ulak', *çapanak* ' kaçırılmış mal, kaçak mal', *çapar* 'tatar, ulak', *çapavul* 'çapkı askeri, akıncı, ilgarıcı', *çapıcı* 'akıncı, sürücü', *çapkı* 'yağma kastıyla düşman toprağına atla girip her tarafına hücum etme, akın', *çapıkıcı* 'akıncı, çapulcu', *çapkılamak* 'akıncılık etmek, yapma niyetiyle her tarafa at oynatmak', *çapkin* 'çok yürüyen, çok koşan; açık eşkin giden (at); her tarafa koşup bir yerde dikiş tutmaz, serseri, derbeder; hovarda, sefih, zen-dost, işret ve kumar gibi menhiyata münhemik', *çapkinlık* 'çapkin adamın hali, sefahat, yolsuzluk, hovardalık', *çapul* 'düşman toprağına basan akıncıların istedikleri yağma ve gâret, düşman toprağından alınan mal, ganimet', *çapul etmek* 'nehb ü gâret eylemek', *çapulcu* 'düşman toprağına atla hücum yani ilgar edip yağma ve gâret eden, akıncı, yağma-ger', *çapullamak* 'ilgar ve akın etmek, düşman toprağında yağma-gerlik eylemek', *çapullanmak* 'yağma mal kazanmak, ganimet edinmek' (Yavuzarslan, 2019: 198).

Çap- Fiili Ve Türevlerinin Tarihî Türk Lehçelerinde Kullanımları		
Tarihî Lehçe	Fiil Olarak Kullanılan Şekiller	İsim Olarak Kullanılan Şekiller
Uygur Türkçesi Dönemi	<i>çap-</i> 'vurmak'	<i>çapça</i> 'dirgen, tırmık'
Karahanlı Türkçesi Dönemi	<i>çap-</i> 'yüzmek, sıvamak, vurmak, kesmek, kamçılmak, saldırmak, koşmak, akın etmek, at koşturmak' <i>çapıl-</i> 'sıvanmak, boynu vurulmak, saldırılmak, yağmalanmak'	<i>çapıtgan</i> 'çok saldıran' <i>çapıtgan er</i> 'cellat, boyun vuran' <i>çawıg</i> 'kamçı, kamçı ucu'

	<p><i>çapın-</i> ‘kamçılmak, yüzmek, hızlı yürümek, koşmak’ <i>çapıt-</i> ‘saldırmak, boyun vurdurmak’ <i>çapsa-</i> ‘yüzmek istemek’ <i>çaptur-</i> ‘suda yüzdürmek, çamurla sıvıtmak, boynunu vurdurmak, atı koşturmak’</p>	
Harezmi Türkçesi Dönemi	<p><i>çap-</i> ‘kesmek, parçalamak; (el) vurmak, yüzmek; koşmak, (at) koşmak’ <i>çapıt-</i> ‘(kalpiçin) çarptırmak’ <i>çaptur-</i> ‘koşturmak, koşturmak’ <i>çapturt-</i> ‘perçalatmak, kestirmek’ <i>çapul-</i> ‘at koşturulmak, dağılmak, atılmak’</p>	<p><i>çabük süvar/çawüksüvar</i> ‘ata iyi binen, binici’</p>
Kıpçak Türkçesi Dönemi	<p><i>çap-</i> ‘koşmak; atılmak, hızlı hareket etmek; sürmek, at koşturmak; vurmak, çarpmak; kılıç vurmak; bir defada hem vurmak hem kesmek; yüzmek, suda çırpınmak; derisi soyulmak, yağır olmak’ <i>çapdur-</i> ‘çaptırmak, koşturmak’ <i>çapın-</i> ‘birden hücum etmek; elin ayası ile vurmak’ <i>çapla-</i> ‘boyna bir şey takmak’ <i>çaplat-</i> ‘şaplak indirme, tokat vurma’ <i>çapul-</i> ‘atılmak, vurulmak’ <i>şap-</i> ‘çarpmak, vurmak, bir aygıtla vurmak, sürmek’ <i>şapla-</i> ‘taş yontmak’</p>	<p><i>şapış</i> ‘sürme’ <i>şaplama</i> ‘şaplak, tokat’</p>
Çağatay Türkçesi Dönemi	<p><i>çap-</i> ‘akın yapmak, yağmalamak; atla gitmek, at sürmek, seğirtmek; baş kesmek’ <i>çapgula-</i> ‘vuruşmak, dövüşmek’ <i>çapgulaş-</i> ‘dövüşüp vuruşmak’ <i>çapış-</i> ‘vuruşmak, dövüşmek; seğirdişmek’ <i>çapkun sal-</i> ‘ilgar ve akın etmek’</p>	<p><i>çabun</i> ‘talan, yağma’ <i>çap</i> ‘yağma’ <i>çapagan</i> ‘koşucu, süratle geçici’ <i>çapan</i> ‘koşan; baş kesen’ <i>çapavul</i> ‘yağma, çapul’ <i>çapçı</i> ‘sürücü, akıncı’ <i>çapduk</i> ‘at takımı’ <i>çapgulaş</i> ‘dövüş, muharebe’</p>

	<p><i>çapkura-</i> ‘parçalamak’ <i>çaptur-</i> ‘koşturmak, akın yaptırmak’</p>	<p><i>çapgun</i> ‘koşucu, korkusuz; serseri’ <i>çapguncı</i> ‘akıncı’ <i>çapış</i> ‘at ile hızlı gitme’ <i>çapkan</i> ‘kesdüki (kesen)’ <i>çapkun</i> ‘koşucu, korkusuz; akıncı, baskıncı; savaş meydanına yardım amacıyla gönderilen bir miktar adam’ <i>çapmak</i> ‘(at) sürme, koşturma, seğirtme’ <i>çapuk</i> ‘kılıç ile vurulup küt kalmış şey; çabuk, acil’</p>
<p>Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi Dönemi</p>	<p><i>çap-</i> ‘at sürmek, at koşturmak; koşmak; vurmak, çarpmak; kesmek; saldırmak; yarmak’ <i>çapadüş-</i> ‘yağmaya başlamak, talana başlamak’ <i>çapar yet-</i> ‘hızla yardıma gitmek’ <i>çapdur-</i> ‘yağmalatmak’ <i>çapındır-</i> ‘koşturmak, hızlı sürmek’ <i>çapın-</i> ‘hızlı hareket etmek; koşmak; saldırmak, hücum etmek’ <i>çapkıla-</i> ‘yağma, akın etmek’ <i>çapkun et-</i> ‘akın etmek’ <i>çapkun yet-</i> ‘akın etmek, saldırmak’ <i>çaptır-</i> ‘yağmalatmak’ <i>çapul civer-</i> ‘çapulcu göndermek, akın etmek’ <i>çapul et-</i> ‘yağma etmek’ <i>çapulla-</i> ‘ılgar ve akın etmek’ <i>çapullan-</i> ‘yağma mal kazanmak, ganimet edinmek’ <i>çapul seğirt-</i> ‘akın etmek’ <i>çapuş-</i> ‘birlikte saldırmak’</p>	<p><i>çabalak</i> ‘şaha kalkan’ <i>çapan/çapar</i> ‘haberci, posta tatarı’ <i>çapanak</i> ‘kaçırılmış mal’ <i>çaparız</i> ‘tokat, vuruş’ <i>çapar ulak</i> ‘haberci, posta’ <i>çapavul</i> ‘çapkı askeri, akıncı, ılgarcı; akıncı akitması, yağmaya saldırma’ <i>çapgın</i> ‘hızlı koşan (at)’ <i>çapıcı</i> ‘akıncı, sürücü’ <i>çapkı</i> ‘yağma kastiyle düşman toprağına atla girip her tarafına hücum etme, akın’ <i>çapkıcı</i> ‘akıncı, çapulcu’ <i>çapkın</i> ‘çapul malı; hızlı koşan (at); serseri, derbeder, hovarda’ <i>çapkınlık</i> ‘çapkın adamın hali, yolsuzluk, hovardalık’ <i>çapkun</i> ‘akın, baskın’ <i>çapma</i> ‘koşma, saldırma’ <i>çapul</i> ‘çapılan şey, yağma, talan, ganimet’ <i>çapulcu</i> ‘düşman toprağına atla hücum yani ılgar eden akıncı’</p>

Tablo I, Tarihi Türk Lehçeleri Tablosu

3. Türkiye Türkçesi ve Anadolu Ağzlarında *çap-* Fiili:

Çalışmamızın konusu olan *çap-* fiilinin farklı sahalarda ve farklı dönemlerde tarihi metinlerimizdeki kullanımları yukarıdaki gibidir. Şimdi de öncelikle günümüzde Türkiye Türkçesi ve ağzlarındaki kullanım şekillerine daha sonra da lehçelerimizdeki kullanım şekillerine değineceğiz.

Türkiye Türkçesinin temel kaynağı olan *Türkçe Sözlük*'te *çap-* fiiliyle ilgili çok geniş bilgilere rastlanmamaktadır. Sadece *çapmak* 'koşturmak; akın etmek, koşmak' ve *çapar* 'postacı, ulak' maddelerinin '*eskimiş*' notuyla verilmiş yani günümüzde kullanılmadığına değinilmiştir (TS, 2005: 393-394).

Türkiye Türkçesinin ağzları söz konusu olduğunda ise *çap-* fiilinin çok yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir: *çapmak (I)* 'koşmak, ivmek', *çapmak (II)* 'köpek havlamak', *çapmak (III)* 'kesmek' (DS, 1968: 1077) gibi kullanımların yanında *çapa çapa* 'koşa koşa' (DS, 1968: 1072), *çapcak-çapcık-çapıçak-çapik-çapık* 'çabucak', *çapdırmak* 'koşturmak' (DS, 1968: 1074), *çapul* 'yağma, ganimet', *çapını açmak* 'hızlandırmak' (DS, 1968: 1075), *çapkı (II)* 'bir şeyi yağmalamak için yapılan akın', *çapkıcı* 'akıncı', *çapkılamak* 'akın etmek', *çapkın (II)* 'her gördüğü eşyayı alan' (DS, 1968: 1076) gibi kelimelerin fiilin tarihi seyrindeki anlamlarla örtüştüğü görülmektedir.

4. Çağdaş Türk Lehçelerinde *çap-* Fiili:

Türkiye Türkçesi ağzlarında yaygın bir kullanıma sahip olan *çap-* fiilinin Türkiye Türkçesi yazı dilinde asli fiil olarak kullanılmadığını belirtmiştik. Ancak çağdaş lehçelerimiz söz konusu olduğunda fiilin bazı ses ve şekil değişiklikleriyle yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Fiilin lehçelerimizdeki kullanım şekilleri şu şekildedir:

Lehçe	'Çap-' Fiili ve Türevlerinin Çağdaş Türk Lehçelerinde Kullanımları
Türkiye Türkçesi	<p><i>çapar</i> (eskimiş) 'postacı, ulak'</p> <p><i>çapkın</i> 'geçici aşklar ve ilişkiler peşinde koşan kimse, hovarda'</p> <p><i>çapmak</i> (eskimiş) '1. koşturmak, 2. akın etmek, koşmak'</p> <p><i>çapul</i> 'yağma, talan, plaçka'</p> <p><i>çapulcu</i> 'başkasının malını alan, yağma, talan eden kimse, talancı, yağmacı, plaçkacı'</p> <p><i>çapulculuk</i> 'çapulcunun yaptığı iş veya davranış'</p> <p><i>çapullama</i> 'çapullamak işi'</p>

	<i>çapullamak</i> ‘bir yeri soymak, yağmalamak’ (TS, 2005: 393-395)
Azerbaycan Türkçesi	<p><i>çapacag</i> ‘satır’ <i>çapağan</i> ‘süratli koşan at’</p> <p><i>çapar</i> ‘1. <i>eskiden</i> atla bir yere mektup, emir, haber götürüp getiren adam, ulak, posta, tatar, 2. atlı muhafız’</p> <p><i>çaparag</i> ‘koşarak, hızlı bir şekilde, koşa koşa’</p> <p><i>çaparaglamag</i> ‘1. süratle gitmek veya gelmek, koşmak, 2. atı hızlı sürmek’</p> <p><i>çaparhana</i> ‘<i>eskiden</i> ulakların (postaların) bir haberi vs.’yi yerine hızla ulaştırabilmek için yol üzerinde yapılan konaklama yerleri, atların veya postaların değiştirildikleri yerler’</p> <p><i>çapgın</i> ‘soygun maksadıyla yapılan silahlı baskın, yol kesme’</p> <p><i>çapgınçı</i> ‘soyguncu, eşkiya, şaki’</p> <p><i>çapıg</i> ‘1. vücudun herhangi bir yerinde iyileşmiş yara yeri, iz, 2. bir şeyin üzerinde olan uzunlamasına oyuk, çizik, 3. üzerinde iz olan’</p> <p><i>çapılıb-talanmag</i> ‘yağma edilmek, soyulmak’</p> <p><i>çapılmag</i> ‘satır, balta vs. ile parçalanmak, doğranmak, yaralanmak’</p> <p><i>çapı(r)tmag</i> ‘hızlı sürmek, koşturmak, dört nala sürmek (at)’</p> <p><i>çapış</i> ‘dört nala sürme, koşturma işi (at)’</p> <p><i>çapışmag</i> ‘at yarıştırmak, atla yarışmak’</p> <p><i>çapmak</i> ‘1. satır, balta, keser vs. ile parçalamak, yarmak, 2. hızlı sürmek, koşturmak; kaçıp gitmek, 3. zorla veya başka bir yolla elindekileri almak, soyup soğana çevirmek, 4. keskin bir şeyle yaralamak’</p> <p><i>çapovul</i> ‘Soygun, talan’ (Altaylı, 1994: 191-192)</p>
Türkmen Türkçesi	<p><i>çap-I</i> ‘koşmak’</p> <p><i>çap-II</i> ‘1. kesmek, parçalamak, 2. yağmalamak, talan etmek, 3. mec. öldürmek, kesmek’</p> <p><i>çapagan</i> ‘iyi koşan, çevik, yürük (at, eşek)’</p> <p><i>çapar</i> ‘atlı haberci, ulak’</p> <p><i>çaparman</i> ‘bk. <i>çapagan</i>’</p> <p><i>çapavul</i> ‘1. kurye, 2. yağma, çapulculuk’</p> <p><i>çapavulçılık</i> ‘yağmacılık’</p> <p><i>çapavulla-</i> ‘yağma etmek’</p> <p><i>çapavullık</i> ‘bk. <i>çapavulçılık</i>’</p> <p><i>çapdır-</i> ‘bk. <i>çap-I</i>, <i>çap-II</i>’</p> <p><i>çapğı</i> ‘satır’</p> <p><i>çapgıla-</i> ‘satırla kesmek, doğramak’</p> <p><i>çapgın</i> ‘1. yağmacılık, 2. mec. şiddetli, keskin (soğuk, ayaz, rüzgar)’</p> <p><i>çapgınlaşmak</i> ‘soğumak, ayaz olmak’</p> <p><i>çapgır I</i> ‘iyi koşan, yürük (at)’</p> <p><i>çapgır II</i> ‘keskin’</p> <p><i>çapık</i> ‘1. kesik, 2. kesilen ya da yarılan yerin izi’</p> <p><i>çapıksuvar</i> ‘at yarışçısı, cokey’</p> <p><i>çapıl-</i> ‘bk. <i>çap-I</i>, <i>çap-II</i>’</p> <p><i>çapım-çapım</i> ‘kesik kesik, parça parça’</p> <p><i>çapış-</i> ‘bk. <i>çap-I</i>, <i>çap-II</i>’</p>

	<p><i>çapışık I</i> ‘at yarışı’ <i>çapışık II</i> ‘savaş, kırım’ <i>çapuv</i> ‘1. koşu, 2. bk. <i>çapışık I</i>’ (Tekin, 1995: 1110-111)</p>
Gagavuz Türkçesi	<p><i>çapanak</i> ‘1. ganimet, 2. ürün, gelir, kâr’ <i>çapkın</i> ‘çapkın’ <i>çapkınnamaa</i> ‘süratlenmek’ <i>çapkınnık</i> ‘yaramazlık’ (Baskakov, 1991: 52)</p>
Yeni Uygur Türkçesi	<p><i>çapar</i> (tarihî) ‘emireri, posta, kuriye, ayakçı’ <i>çaparmen</i> (tarihî) ‘bk. <i>çapar</i>’ <i>çaпча</i> ‘kürek’ <i>çaпçимак</i> ‘atılmak, fırlamak, sıçramak’ <i>çaпчиш</i> ‘bk. <i>çaпçимак</i>’ <i>çapigan</i> ‘koşan, koşucu’ <i>çapkak</i> ‘1. hızlı, ayağı hızlı, 2. kalles’ <i>çapku</i> ‘keser’ <i>çapkun</i> ‘1. tipi, 2. akın, baskın’ <i>çapkur</i> ‘hızlı koşan’ <i>çapkurluk</i> ‘çeviklik, canlılık’ <i>çapkuzmak I</i> ‘kazdırmak, açtırmak, oydurmak’ <i>çapkuzmak II</i> ‘koşturmak’ <i>çaplanmak</i> ‘yapışmak’ <i>çaplaş</i> ‘bk. <i>çaplimak</i>’ <i>çaplaşkak</i> ‘yapışkan, usandırıcı, yorucu’ <i>çaplaşkaklık</i> ‘yapışkanlık, usandırıcılık’ <i>çaplaşmak</i> ‘yapışmak, sarılmak, usandırmak’ <i>çaplaşturmak</i> ‘yapıştırmak’ <i>çaplaşturuş</i> ‘bk. <i>çaplaşturmak</i>’ <i>çaplatkuzmak</i> ‘yapıştırtmak’ <i>çaplatmak</i> ‘yapıştırtmak’ <i>çaplimak</i> ‘yapıştırmak’ <i>çaplişiş</i> ‘bk. <i>çaplaşmak</i>’ <i>çaplitiş</i> ‘bk. <i>çaplatmak</i>’ <i>çaplivetmek</i> ‘sıvamak, macunlamak, yapıştırmak’ <i>çapmak I</i> ‘koşmak’ <i>çapmak II</i> ‘çiftleşmek’ <i>çapmak III</i> ‘kazmak, açmak, oymak’ <i>çapmak IV</i> ‘kakmalarla süslemek’ <i>çapsan</i> ‘çabuk, hızlı’ <i>çapsanlaş</i> ‘bk. <i>çapsanlimak</i>’ <i>çapsanlatmak</i> ‘hızlandırmak’ <i>çapsanlık</i> ‘çabukluk’ <i>çapsanlimak</i> ‘hızlanmak’ <i>çapsanrak</i> ‘biraz hızlı, biraz çabuk’ <i>çapturmak I</i> ‘koşturmak’ <i>çapturmak II</i> ‘çiftleştirmek’</p>

	<p><i>çapturmak III</i> 'kazdırmak, oydurmak, açtırmak' <i>çapturuş I</i> 'bk. çapturmak I' <i>çapturuş II</i> 'bk. çapturmak II' <i>çapturuş III</i> 'bk. çapturmak III' (Necip, 1995: 70-71)</p>
Özbek Türkçesi	<p><i>chapimoq</i> 'bulaştırmak, sürmek, yağlamak' <i>chaplamoq</i> 'sürmek, yağlamak; sıvamak, düzensiz sürmek, düzensiz yağlamak' <i>chplashmoq</i> 'bulaşmak; sıvamak' <i>chopar</i> (tarihi) 'kurye, ulak, haberci' <i>chopag</i> 'on 'çok koşan, hızlı koşan' <i>chopmoq I</i> 'koşmak, koşturmak' <i>chopmoq II</i> 'kesmek, yontmak, kazmak' <i>chopki</i> 'satır, bıçak' <i>chopkillamoq</i> 'hızla koşmak, koşturmak' <i>chopkir</i> 'hızlı koşan' <i>choptirmoq</i> 'kestirmek; koşturmak; işemek' (Üşenmez, 2016: 544, 549)</p>
Hakas Türkçesi	<p><i>çaпçañ</i> '1. hızlı, atik, çevik, hareketli, 2. becerikli, eli uzun, hamarat, işgüzar' <i>çappas</i> '1. vurma hareketi, 2. (balçık kaplar yapımında, kabın kenarlarını vurarak sıkıştırmak için kullanılan) küçük kürek' <i>çapras</i> 'bk. çappas' <i>sabil ı</i> '1. dövülmek, dayak yemek, 2. (yün) dövülmek, 3. (kötü koku) yayılmak, dağılmak' <i>sabın I</i> '(ot) biçme, biçim' <i>sabın II</i> 'nişan tahtası, hedef' <i>sabın</i> '1. dövünmek, kendini dövmek, 2. hamamda terlemek, 3. göbek taşında yatmak' <i>sabıncah</i> 'hamamda yıkanma sırasında masaj için kullanılan, ağaç dallarından yapılmış demet' <i>sabındı</i> '1. biçilmiş ot, 2. avluyu kardan koruyan, söğüt dallarından örülmüş çit' <i>sabırat-</i> '(suda) çırpınmak, yüzmek için gayret göstermek' <i>sabıs</i> '(yumrukla) vuruş, darbe' <i>sabıs-</i> 'dövüşmek, vuruşmak, (birlikte) kavga etmek, yumruklaşmak' <i>sap-</i> '1. vurmak, dövmek, 2. çarpmak, 3. (ot) biçmek, 4. (yün) dövmek, 5. rüzgar esmek, 6. (el) sallamak, çırpınmak' <i>saphı</i> 'tırpan, orak' <i>saphılan-</i> '(suda) çırpınmak, çabalamak' <i>saphın</i> 'süvari müfrezesi, atlı müfzere' <i>sappa</i> 'balta' <i>sappacah</i> '(küçük) balta, nacak' (Naskali, 2007: 79, 414-415, 424).</p>
Altay Türkçesi	<p><i>çapagan</i> 'dört nala gezmeyi seven' <i>çabju</i> '1. kesme, 2. yarışma' <i>çabın-</i> '1. hızlı gitmek, 2. buharlaşmak, 3. yanlarına vurmak' <i>çabiş</i> '1. koşu; kaçma, 2. kavga, çarpışma' <i>çabiş-</i> '1. birlikte kesmek, 2. kavga etmek, 3. yarışmak'</p>

	<p><i>çabıştır-</i> '1. kavga ettirmek, 2. yarıştırmak' <i>çabu</i> '1. hızlı gidiş, 2. koşu' <i>çap-</i> '1. hızla, dört nala koşmak, 2. kesmek' <i>çapçı-</i> 'tırnakla, toynakla vurmak' <i>çapki</i> '1. orak, 2. kapan' <i>çapkış</i> 'balta, keser' (Naskali, 1999: 68, 70).</p>
<p style="text-align: center;">Kırgız Türkçesi</p>	<p><i>çabaagan</i> '(bir iş hakkında) haber salmak için komşu avullara (köylere) gönderilen sâi [ulak], <i>çabaagançı</i> 'çabaagan' <i>çabar</i> '1. sâi (tatar); salıççı (haberci), 2. kavas; kurye' <i>çabarman</i> '1. seyis, atlı, 2. kurye' <i>çabendes</i> 'at üzerinde oğlakla yapılan yarışta oğlak çekmekte mahir olan; cesur, atılğan atlı' <i>çabil-</i> '1. dibinden kesilmek, 2. çapula ve yağmaya çarpmak, 3. dört nala koşmak (binek hayvanı hakkında) <i>çabım</i> '[atlar için] yarışların mesafesi' <i>çabiş I</i> 'yarış, koşu' <i>çabiş II</i> '1. hep beraber kesmek; birbirini kesmek, 2. koşmak suretiyle yarışmak; alabildiğine koşmak' <i>çabişuu</i> 'çabiş- II' <i>çabit</i> 'şikâr [av] araştırarak dolaşmak; baskın, akın' <i>çabıtta-</i> 'av arayıp dolaşmak' <i>çabuul</i> '1. hızlı yürüyüş (at üzerinde); koşu, 2. akın, çapul, taarruz, hücum' <i>çabuulda-</i> '1. muayyen bir yönet gözetmeksizin koşturmak (atı), 2. dört nala, dolu dizgin koşturmak' <i>çabuuldat-</i> 'çabuulda-' <i>çap-</i> IV '1. hızlı koşmak, 2. kesmek, 3. atılmak' <i>çapçan</i> 'çapçang' <i>çapçang</i> 'çabuk, çeviklikle, hızlı, hareketlerinde süratli ve çevik' <i>çapçangdik</i> 'sürat, çeviklik, eline ayağına çabuklu; ustalık' <i>çapçı-</i> 'ön ayağıyla, tırnağıyla yere vurmak (at, yabancı hayvan hakkında)' <i>çapçıla-</i> 'çapçı-' <i>çapkıç</i> 'kesen aygıt (alet)' <i>çapkıla-</i> 'çap- IV'ten vurmak' <i>çapkınçılık</i> '1. katliam, toptan öldürme, imha, 2. akınlar zamanında huzur ve rahatın bulunmadığı zaman.' <i>çapma</i> '1. yürük at, 2. oyma, kazma' <i>çapmaluu</i> 'kakmalı' <i>çapta-</i> '1. tıkamak, sımsıkı kapatmak, 2. zamkla yapıştırmak; bir nesneyi diğer bir şeye yapıştırmak, bir şeyi başka bir nesnenin üzerine yapıştırmak' <i>çaptal-</i> 'çapta-' <i>çaptat-</i> 'çapta-' <i>çaptır-</i> 'çap- IV'ten kakmak, yarıştırmak' <i>çaptoo</i> 'çapta-' (Yudahin, 1998: 240-242, 251-252).</p>

Kumuk Türkçesi	<p><i>çabılmaq I</i> ‘çapmaq I’den edilgen’ <i>çabılmaq II</i> ‘çapmaq II’den edilgen; temizlenmek, yontulmak’ <i>çabılmaq III</i> ‘çapmaq III’den edilgen; badanalamak’ <i>çabişıw</i> ‘çabişmaq’tan iş ismi’ <i>çabişmaq</i> ‘çapmaq II’den işteş’ <i>çabıw I</i> ‘1. koşu, 2. at koşusu, at yarışı’ <i>çabıw II</i> ‘kesme, doğrama; yonma, yontma’ <i>çabıw III</i> ‘badanalama’ <i>çabıwul</i> (eskimiş) ‘1. baskın, akın (atlarla), 2. koşuşma, telaş’ <i>çapğı</i> ‘satır’ <i>çapğın</i> ‘akın, baskın, saldırı, taarruz’ <i>çapğınçı</i> ‘soyguncu’ <i>çapğınlıq</i> ‘çapğın’dan soyut isim’ <i>çapmaq I</i> ‘koşmak’ <i>çapmaq II</i> ‘1. kesmek, kıymak, doğramak, 2. yonmak, yontmak’ <i>çapmaq III</i> ‘badana etmek, badana vurmak, badanalamak’ (Pekacar, 2011: 95, 97-98).</p>
Kazan Tatar Türkçesi	<p><i>çabağaç</i> ‘harman makinesi, patoz’ <i>çabar</i> ‘acil bir haberle bir yere gönderilen kişi, ulak’ <i>çabın-</i> ‘saunada yıkanırken yapraklı dal demetiyle dövünmek’ <i>çabındı</i> ‘ot biçme’ <i>çabiş</i> ‘1. at yarışı, 2. hızlı koşma şekli’ <i>çabiş-</i> ‘1. birlikte koşuşmak, 2. koşuşturmak, telaşa kapılmak, 3. at koşusunda yarışmak.’ <i>çabişçi</i> ‘1. koşucu, yarışçı, 2. koşu atı’ <i>çabişki</i> ‘koşu atı’ <i>çap-</i> ‘1. pek hızlı, pek çabuk gitmek, (atlar için) hızla koşmak, 2. koşarak yarışmak, 3. vurmak, 4. bir işin peşini bırakmamak, 5. bir kadını takip etmek.’ <i>çapalak I</i> ‘şaplak, tokat’ <i>çapalak II</i> ‘sineklik, sinek öldürmek için yapılmış, saplı alet’ <i>çapki</i> ‘çapa’ çapkıç ‘orak makinesi’ <i>çapkın</i> ‘1. acil bir işle gönderilen ulak, 2. hızlı koşan küheylan’ <i>çaptır-</i> ‘1. atı yarıştırmak, 2. kovalayarak koşturmak, 3. pek çabuk hareket etmek, çabucak gitmek’ (Öner, 2009: 59, 62).</p>
Kırım Tatar Türkçesi	<p><i>çabalamaq</i> ‘dört dönmek, kendini oradan oraya atmak, yüpürmek, koşuşmak’ <i>çapa-çapa</i> ‘koşa koşa, koşarak’ <i>çapış</i> ‘koşu’ <i>çapışmaq</i> ‘koşuşmak’ <i>çapqalamaq</i> ‘dört dönmek, kendini oradan oraya atmak, yüpürmek’ <i>çapqalanmaq</i> ‘koşuşmak, yüpürmek’ <i>çapqın</i> ‘çapkın’ <i>çapqınlıq</i> ‘çapkınlık’</p>

	<i>çapmaq</i> ‘koşmak’ (Muzafarov, 2018: 77, 79).
Karaçay-Balkar Türkçesi	<p><i>çab- I</i> ‘saldırmak’ <i>çab- II</i> ‘koşmak’ <i>çaba-corta</i> ‘koşuşturarak’ <i>çabdır-</i> ‘koşturmak’ <i>çabhın</i> ‘eşkin ile dörtnal arası at koşusu’ <i>çabiş-</i> ‘koşuşmak’ <i>çabuv I</i> ‘saldırı’ <i>çabuv II</i> ‘koşu’ <i>çabuvçu</i> ‘koşucu’ <i>çabuvuk</i> ‘süratli, hızlı, seri’ <i>çabuvul</i> ‘saldırı, hücum’ (Tavkul, 2000: 164-165).</p>
Karayim Türkçesi	<p><i>çabay-turgan</i> ‘koşucu’ <i>çabuvul</i> ‘saldırı, baskın, soygun’ <i>çabuvçu</i> ‘bk. çabuvçı’ <i>çabuvçı</i> ‘1. taş kesen, 2. ağaç kesen’ <i>çabul</i> ‘saldırı, baskın’ <i>çabul-</i> ‘1. şöhret olmak, tanınmak, 2. dalgalanmak, hareketlenmek (su hakkında), 3. kesilmek, 4. parçalanmak’ <i>çabul</i> ‘saldırı’ <i>çap- I</i> ‘koşmak, yarışmak’ <i>çap- II</i> ‘1. dövmek, vurmak, 2. kesmek, dilimlemek, oymak, 3. kesmek, doğramak’ <i>çapkın</i> ‘çapkın, oynak’ <i>çapkınlık</i> ‘çapkınlık, oynaklık’ <i>çapma</i> ‘kesme, dilimleme’ <i>çaptır-</i> ‘koşturmak’ <i>çapul-</i> ‘kesilmek’ (Baskakov, 1974: 619-620, 624).</p>
Kazak Türkçesi	<p><i>şabandoz</i> ‘1. at binicisi, jokey, 2. belli bir sanatın, işin ustası; duayen’ <i>şabarman</i> (arkaik) ‘ulak, haberci’ <i>şabuvıl</i> ‘1. saldırı, hücum, 2. at çobanlarının gün boyu atlarla oraya buraya koşturması, 3. hücum, atak’ <i>şabuvilda-</i> ‘1. devamlı hücum etmek, saldırmak, ileri atılmak, 2. (insanlar) koşuşmak, hareketlenmek, 3. atağa geçmek, hücum etmek.’ <i>şabuvildavşı</i> ‘hücum eden, saldıran, baskın yapan kimse’ <i>şabuvılşı</i> ‘1. düşmana saldıranlar, hücum edenler, akıncılar, 2. (spor) akıncı, forvet, ileri uç oyuncusu, hücum oyuncusu’ <i>şabıs</i> ‘1. (at için) koşma, 2. at yarışı, 3. hız, sürat’ <i>şabıs-</i> ‘savaşmak, çarpışmak’ <i>şabısker</i> ‘at binicisi, jokey’ <i>şabıstı</i> ‘yürük, hızlı koşan (at)’ <i>şap- II</i> ‘dört nala, dolu dizgin gitmek’ <i>şap- III</i> ‘keskin bir aletle kesmek, biçmek’ <i>şap- IV</i> ‘bir şeye yapışmak, tununup kalmak’</p>

	<p><i>şapqıla I</i> ‘koşturmak, koşuşmak’ <i>şapqıla- II</i> ‘bir şeyi kesip parçalayıp durmak’ <i>şapqın</i> ‘saldırı, hücum’ <i>şapqında-</i> ‘hücum etmek, saldırmak’ <i>şapqınşı</i> ‘1. istilacı, 2. haberci, muhbir, ulak’ <i>şapqınşılıq</i> ‘istilacılık’ <i>şapqış</i> ‘iyi at binen (kimse)’ şappa ‘çakı’ <i>şapta-</i> ‘yapıştırmak, tutturmak’ <i>şapşañ</i> ‘tez, çabuk, çar-çabuk, ivedi’ <i>şapşañda-</i> ‘hızlandırmak, çabuklaştırmak’ <i>şapşañıdıq</i> ‘hızlılık, çabukluk, süratlilik’ <i>şapşañıraq</i> ‘daha çabuk, daha tez’ <i>şapşı-</i> ‘1. fişkırmak, 2. (at) şaha kalkmak, 3. tepki göstermek’ (Koç, 2003: 619-620, 628-629)</p>
<p style="text-align: center;">Başkurt Türkçesi</p>	<p><i>sabar</i> ‘1. hükümdar muhafızı, çar muhafızı, 2. acil bir haberle bir yere gönderilen kişi, ulak’ <i>sabarman</i> ‘acil bir haberle bir yere gönderilen kişi, ulak’ <i>sabil-</i> ‘biçilmek, kesilmek, vurulmak; ekin derilmek’ <i>sabım</i> ‘biçilmiş ekin, derilmiş ekin’ <i>sabın</i> ‘ekin biçilen yer, ekin tarlası’ <i>sabın-</i> ‘saunada yapraklı dal demetiyle dövünmek’ <i>sabındı</i> ‘inşaat ve yol yapımında kullanılan kesme taş’ <i>sabındır-</i> ‘saunada yapraklı dal demetiyle dövdürüp yıkamak’ <i>sabınlık</i> ‘bk. sabın’. <i>sabiş- I</i> ‘1. karşılıklı yüze, yanağa vurmak, 2. koşuda yarışmak’ <i>sabiş- II</i> ‘1. birlikte biçmek, birlikte kesmek, birlikte dermek’ <i>sabiş</i> ‘at koşusu, at yarışı’ <i>sabişkı</i> ‘iyi koşan, hızlı koşan (at için)’ <i>sabiştır-</i> ‘koşturmak, koşuda yarıştırmak’ <i>sabıvil</i> ‘beklenmedik anda yapılan baskın, ani saldırı’ <i>sabıvilla-</i> ‘sağa sola koşturup huzursuzlanmak’ <i>sabıvla-</i> ‘1. hızlı hızlı hareket etmek, 2. aceleyle sağa sola koşmak’ <i>sabıvsı</i> ‘ekin biçen kimse, ekin deren kimse’ <i>sap- I</i> ‘sıçrayarak ve hızlıca koşmak (hayvanlar için); pek hızlı ve çabucak gitmek’ <i>sap- II</i> ‘1. gerinerek hızlıca vurmak (yanağa, yüze), 2. sauna içerisinde yaprak demeti ile vurmak, 3. kesmek, biçmek, kırmak’. <i>sapık</i> ‘süratli, çabuk, çevik, hızlı hareket eden’ <i>sapki</i> ‘1. satır, 2. çapa’ <i>sapkıla-</i> ‘satır ile doğramak, keskin bir şeyle dilmek, biçmek’ <i>sapkın I</i> ‘haberci, ulak’ <i>sapkın II</i> ‘beklenmedik anda yapılan baskın, ani saldırı’ <i>sapkınsı I</i> ‘bk. sapkın I’ <i>sapkınsı II</i> ‘baskına katılan asker’</p>

	<p><i>sapkır</i> ‘hızlı koşan, yüğrük, iyi koşan (at için)’ <i>sapkıs</i> ‘1. biçme makinesi, orak makinesi, 2. çapa, kazma; balta’ <i>sapkısla-</i> ‘balta ile kesmek, keserle doğramak’ <i>sapmala-</i> ‘büyük adımlarla koşmak, büyük adımlarla ilerlemek’ <i>sapsan I</i> ‘1. süratli, çabuk, çevik, hızlı hareket eden, 2. eli çabuk’ <i>sapsanla-</i> ‘süratli hale getirmek, çevik hale getirmek, hızlandırmak, ecele etmek’ <i>sapsanlan-</i> ‘süratli olmak, hızlı olmak, çevik olmak’ <i>sapsavla-</i> ‘huzursuzlanmak, rahatsız olmak, sakin olmamak’ <i>sapsı-</i> ‘1. tırnaklamak, tırnak geçirmek; kazmak, 2. ön ayakları ile toprağı tepmek (at için), 3. huzursuz olup çoşmak’ <i>sapsın-</i> ‘1. tırnaklanmak, tırnak geçirilmek, 2. kazılmak, 3. tepinmek (at için)’ <i>sapsıs-</i> ‘1. birlikte ya da karşılıklı tırnaklamak, tırnak geçirmek; kazmak, 2. birlikte ön ayaklar ile tepmek, kazımak (at için)’ <i>saptır- I</i> ‘1. sıçratarak yürütmek, sıçratarak ilerletmek; dörtına koşturmak, 2. fıskırarak akmak, püskürerek akmak’ <i>saptır- II</i> ‘gerinerek hızlıca vurdurmak (yanağa, yüze), 2. sauna içerisinde yaprak demeti ile vurdurmak, 3. kestirmek, biçtirmek, kırkırmak’ <i>saptırıs-</i> ‘birlikte ya da karşılıklı dörtına at koşturmak’ <i>saptırt-</i> ‘sıçratarak yürüttürmek, sıçratarak ilerlettirmek; dörtına koşturtmak’ (Özşahin, 2017: 489-490, 497-498).</p>
<p style="text-align: center;">Nogay Türkçesi</p>	<p><i>şabatagan</i> ‘koşu’ <i>şabuv I</i> ‘1. binmek (ata), 2. koşmak, 3. baskın yapmak, saldırmak’ <i>şabuv II</i> ‘1. kesmek, 2. kılıçla kesmek’ <i>şabiluv</i> ‘kesilmek’ <i>şabınuv</i> ‘ölünün arkasından yas tutmak, dövünmek’ <i>şabis I</i> ‘at yarışı, koşu yarışı’ <i>şabıstıruv</i> ‘yarıştırmak’ <i>şabisuv I</i> ‘1. birlikte at ile koşmak, 2. birlikte koşuda yarışmak, 3. birlikte saldırmak, birlikte baskın yapmak’ <i>şabisuv II</i> ‘birlikte kesmek, birlikte doğramak’ <i>şapalav</i> ‘parçalamak, küçük parçalar halinde kesmek’ <i>şapalağış</i> ‘kıyma makinesi’ <i>şapkı</i> ‘kıyıcı, çapa’ şapkılav I ‘koşmak, ata binmek’ <i>şapkılav II</i> ‘öğütme, küçük parçalara ayırmak’ <i>şapkınsı</i> ‘soyguncu, baskın-soygun yapan kişi’ <i>şapkınsılık</i> ‘1. soygun, 2. katliam, imha (soykırım)’ <i>şapkır</i> ‘koşu, at yarışı’ <i>şaptıruv I</i> ‘1. ata bindirmek, at yarıştırmak, 2. koşturmak, 3. saldırtmak’ <i>şaptıruv II</i> ‘kestirmek’ <i>şapşan</i> ‘hızlı, çabuk, çevik’ <i>şapşuv</i> ‘sinirlenmek, saldırmak’ <i>şapşıtuv</i> ‘öfke, kızgınlık’</p>

	<i>şapıldav</i> ‘sıçramak, bir şeyle vurmak’ (Kalmıkova, 1963: 400, 405).
Şor Türkçesi	<i>şabık</i> ‘ot biçim, ot biçme’ <i>şabiş</i> ‘savaş, cenk, meydan savaşı, muharebe’ <i>şap-II</i> ‘1. çarpmak, vurmak, dövmek, 2. kuru ot tırpanlamak, kuru ot biçmek’ <i>şapkı</i> ‘kapan, tuzak’ (Tannagaşeva, 1995: 98-100).
Halaç Türkçesi	<i>çap-</i> ‘1. ata binmek, acele etmek, koşmak, 2. soymak, yağmalamak’ <i>çapar</i> ‘haberci’ <i>çapıştur-</i> ‘atı dört nala koşturmak’ (Doerfer, 1980: 98).
Yakut Türkçesi	<i>sabaa</i> ‘(el savurarak) vurmak’ <i>saban-</i> ‘vurmak, kendine vurmak; kendini sallamak’ <i>sabardaa</i> ‘işgal etmek, kapatmak (kendi başına bir yer)’ <i>sabardaahın</i> ‘sabardaa fiilinden isim (işgal)’ <i>sabat-</i> ‘sabardaa fiilinden ettirgen (işgal ettirmek)’ <i>sabırğaa</i> ‘şaplak sesi çıkarmak’ <i>sabırğat-</i> ‘hızlı ve güçlü şekilde vurmak, şaplak atmak’ <i>sabırğatu</i> ‘sabiğat- fiilinden isim (şaplak)’ <i>sabırğaççı</i> ‘gürültülü şaplak’ (Sleptsov, 1972: 307-308)
Çuvaş Türkçesi	<i>çup-</i> ‘1. koşmak, 2. hoplamak, zıplamak, 3. dört nala gitmek’ <i>çupı</i> ‘koşma, yürüyüş, yürüyüş tarzı’ <i>çupkalaş-</i> ‘koşuşturmak, acele ile iki yana gidip gelmek, düzensiz bir şekilde hareket etmek’ <i>çupkalu</i> ‘koşuşma’ <i>çupkın</i> ‘1. kaçak, firari, yerinde duramayan, çapkın, 2. koşucu’ <i>çuptar-</i> ‘koşturmak’ <i>çupu</i> ‘1. koşma, 2. yarış; uğrama’ <i>şava</i> ‘tırpan’ <i>şávinişli</i> ‘1. hareketli, canlı, diri, 2. becerikli, usta, mahir, 3. kıvrak, çevik, 4. nazik, nezaketli’ <i>şávinişu</i> ‘1. hareketlilik, canlılık, 2. kıvraklık, çeviklik, beceriklilik, 3. açık gözlülük, kurnazlık, 4. hareket kabiliyeti, manevra kabiliyeti, 5. nezaket, kibarlık, incelik’ <i>şávinişulih</i> ‘1. hareketlilik, canlılık, 2. kıvraklık, çeviklik, beceriklilik, 3. açık gözlülük, kurnazlık, 4. hareket kabiliyeti, manevra kabiliyeti, 5. nezaket, kibarlık, incelik’ <i>şávinişulli</i> ‘kıvrak, etkili’ <i>şap-</i> ‘1. vurmak, 2. dövmek, dayak atmak, kamçulamak; yansımak (ışık hakkında)’ <i>şapın-</i> ‘1. çarpmak, vurmak, gümbür gümbür atmak, 2. buharlanmak, banyoda buharlanmak, 3. basılmak, yayımlanmak, 4. fortoğraf / film çekilmek, 5. iz bırakmak’ <i>şapıntar-</i> ‘vurmak, çarpmak, itmek, 2. fotoğraf çektirmek, film çektirmek, 3. bastırmak, yayımlatmak’ <i>şapış-</i> ‘dövüşmek, vuruşmak, çarpışmak, savaşmak’ <i>şapıştar-</i> ‘1. savaştırmak, 2. vuruşturmak, dövüştürmek, çarpıştırmak’ <i>şapışu</i> ‘1. meydan savaşı, savaş, 2. güreş, mücadele, çarpışma’

	<p><i>şapkalan-</i> ‘1. çarpmak, vurmak, 2. dövüşmek, vuruşmak, çarpışmak’ <i>şapkalantar-</i> ‘1. çarptırmak, vurdurmak, 2. çarpıştırmak, dövüştürmek, vuruşturmak’ <i>şapkalaş-</i> ‘1. dövüşmek, vuruşmak, çarpışmak, 2. oynaşmak; sallamak’ <i>şapkalaşu</i> ‘dövüş, kavga, arbede, çarpışma, çatışma’ <i>şapki</i> ‘1. darbe, vuruş, 2. yumruk, şamar, sille’ <i>şapkıç</i> ‘1. vurucu, patlama tertibatı, müsademe tertibatı, 2. çakmak’ <i>şaptar-</i> ‘1. vurmak, dövdürmek, vurdurmak, 2. (tıka basa) doldurmak, 3. özel bir şekilde nakışı kumaşa basmak’ <i>şapuşsi</i> ‘el döveni’ şaput ‘yedek at’ (Bayram, 2019: 629-635, 907).</p>
--	--

Tablo II, Çağdaş Türk Lehçeleri Tablosu

5. Sonuç

1. Söz konusu *çap-* fiili ‘bir sıvıya ya da nispeten yumuşak bir yere vurunca çıkan ses’ ile ilgili bir anlamla yansımadan türemiştir.

2. Hakkındaki ilk bilgilere DLT’de rastlanıyor olmasına karşın Uygur dönemi eserlerinde de *çap-* fiili türevleri ile birlikte kullanılmıştır. Ayrıca - Japonca hariç- diğer bütün Altay dillerinde de bazı şekil değişiklikleri ile yaşadığı anlaşılmaktadır.

3. Kelimenin Fince ve Macarcada (*csap-*) benzer şekillerde görülmesinin yanında Oset dilinde (*cavd-*), Soğdca (*cb-*) ve Farsçada (*çâpîdan*) da benzer şekil ve anlamlarda kullanılmış olması kelimenin geniş coğrafyalara yayılmış olduğunu göstermektedir.

4. Tarihi ve çağdaş lehçelerimizdeki *çap-* fiilinden türemiş gövdelerin hepsi DLT’deki ‘yüzmek; çamurla sıvamak; (boyun) vurmak, kesmek; kamçulamak; saldırmak’ anlamlarından doğmuştur. ‘Yüzmek’ ve ‘çamurla sıvamak’ anlamlarından diğerlerine nispeten çok daha az kelime üretilmiştir.

5. Yine tarihi ve çağdaş lehçelerimize baktığımızda *çap-* fiili ile fiil gövdeleri oluştururken çatı eklerimizin (etken, edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen ve oldurgan olmak üzere) tüm varyasyonlarından faydalandığı görülmektedir.

6. Lehçelerimizde *çap-* fiilinin *çab-*, *çop-*, *çup-*, *sap-*, *şap-* gibi değişik ses değişimleriyle kullanıldığı, türevlerinin de bu ses değişimlerine uygun şekillerde türetildiği görülmektedir. En dikkat çekici değişimler ise Özbek Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinde yaşanmıştır. Özbek Türkçesinde fiil ‘sürmek, sıvamak’ anlamında *çap-* şeklinde kullanılırken ‘koşmak ve kesmek’ anlamlarında *çop-*

şeklinde kullanılmaktadır. Yine Çuvaş Türkçesinde ‘koşmak’ anlamında *çap-* şeklinde kullanılan fiil, ‘vurmak’ anlamında *şap-* şeklinde kullanılmaktadır. Bu da şekil değişikliğinin anlam ayırıyor olması açısından dikkat çekicidir.

7. Kaynaklarda başka dillerden Türkçeye geçtiği iddia edilen ya da kökeni ile ilgili bir fikir beyan edilmeyen bazı kelimelerin *çap-* fiilinden türediği anlaşılmaktadır: *çabuk* (*çabucak*, *çarçabuk*), *çapa*, *çapak* ‘balık’, *çapla* ‘maden kazımak için kullanılan çelik kalem’, *çapı* ‘güveç, toprak tencere’, *çapık/çepik* ‘alkış’, *çaprak/şaprak* ‘eyer örtüsü’, *çapat* ‘eskimiş bez parçası, paçavra’, *çavuş*, *çepin* ‘küçük çapa’, *çevik*.

8. Kaynaklarda *çap-* fiilinden türediği iddia edilen bazı kelimelerin ise *çap-* fiilinden türemiş olma ihtimali düşüktür: *çaba* ‘herhangi bir işi yapmak için ortaya konan güç, zorlu, sürekli çalışma, gayret’, *çapak* ‘göz pınarında ve kirpiklerde birikerek pıhtılaştıran veya kuruyan akıntı’, *çöp* ‘gübre, atık’.

9. Tarihi sürece baktığımızda *çap-* fiili ve türevleri, her geçen dönemde kullanım alanını ve anlam ağını genişleterek günümüz Türk lehçelerinde varlığını sürdürmektedir. Burada Türkiye Türkçesini *çap-* fiili ve türevlerinin kullanımını açısından diğer lehçelerden ayırmak gerekir. Türkiye Türkçesinde -ağızlar hariç- *çap-* fiil kökünün tamamen unutulmuş olması ve bu lehçede kullanılan türevlerin bu köke bağlanmada zorluk çekilmesi, kökün inorganik bir /r/ türemesi ile *çarp-* şeklini almış olmasından ileri gelmektedir. Bu /r/ türemesi ile birlikte anlam daralması da yaşamış olan fiil, aslen ‘vurmak’, mecazen ‘çalmak’ anlamlarıyla yaşamaya devam etmiştir. Bu kökten de tarihi süreçle ilgili olarak iki türev ortaya çıkmıştır: *çarpı* ‘kaba sıva’ ve *çarpıntı* ‘kalbin hızlı ve sık vurması’.

Türkiye Türkçesi ve Anadolu Ağızlarında Kullanılan Türevler		
Söz konusu <i>çap-</i> fiilinin ses yansımaları <i>çap</i> ’tan türediği dikkate alınırsa gövdelerin hem isim kökü olan <i>çap</i> ’tan hem de fiil kökü <i>çap</i> ’tan türeyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece türevlerin aldığı ekler fiilden isim yapan ekler olabileceği gibi isimden isim yapan ekler de olabilir.		
Kesin Türevler	Muhtemel Türevler*	Zayıf Türevler**
<i>çapar</i> (eskimiş) ‘postacı, ulak’	<i>çabuk</i> ‘çabuk, hızlı’	<i>çaba</i> ‘herhangi bir işi yapmak için ortaya konan güç, zorlu, sürekli çalışma, gayret’
(An. Ağz.) <i>çapa çapa</i> ‘koşa koşa’	<i>çabucak</i> ‘kısa sürede’	<i>çapak</i> ‘göz pınarında ve kirpiklerde birikerek pıhtılaştıran veya kuruyan akıntı’

(An. Ağz.) <i>çapcak, çapcık, çapıçak, çapık, çapık</i> 'çabucak'	<i>çapa</i> 'çapa, kazma, dirgen'	<i>çöp</i> 'gübre, atık'
(An. Ağz.) <i>çapdır-</i> 'koşturmak'	<i>çapak</i> 'balık'	
(An. Ağz.) <i>çapını açmak</i> 'hızlandırmak'	(An. Ağz.) <i>çapı</i> 'güveç, toprak tencere'	
(An. Ağz.) <i>çapkı</i> 'bir şeyi yağmalamak için yapılan akın'	(An. Ağz.) <i>çapık/çepik</i> 'alkış'	
(An. Ağz.) <i>çapkılamak</i> 'akın etmek'	<i>çapla</i> 'maden kazımak için kullanılan çelik kalem'	
(An. Ağz.) <i>çapkıcı</i> 'akıncı'	<i>çaprak/şaprak</i> 'eyer örtüsü'	
<i>çapkın</i> 'geçici aşklar ve ilişkiler peşinde koşan kimse, hovarda; haylaz'	<i>çaput</i> 'eskimiş bez parçası, paçavra'	
<i>çapul</i> 'yağma, talan, plaçka'	<i>çarçabuk</i> 'çabucak'	
<i>çapulcu</i> 'başkasının malını alan, talan eden kimse, talancı, yağmacı, plaçkacı'	<i>çavuş</i> 'askeri rütbe'	
<i>çapulculuk</i> 'çapulcunun yaptığı iş veya davranış'	(An. Ağz.) <i>çepin</i> 'küçük çapa'	
<i>çapullamak</i> 'bir yeri soymak, yağmalamak'	<i>çevik</i> 'hızlı, atik'	
<i>çapullama</i> 'çapullamak işi'		
<i>çarp-</i> 'hızla değmek, vurmak; el çabukluğu ile çalmak, dolandırarak elde etmek; kurnazlıkla ele geçirmek; (kalp) hızlı hızlı vurmak'		
*Muhtemel türevler, kaynaklarda geçip <i>çap-</i> fiilinden türediği belirtilen ve bizce de bu kökten türediğine inanılan gövdelerdir.		
** Zayıf türevler, kaynaklarda <i>çap-</i> fiilinden türediği belirtilen ancak bizce bu kökten türeme ihtimali olmayan gövdelerdir.		

Tablo III, Türkiye Türkçesi ve Anadolu Ağızlarında kullanılan türevler için yorum tablosu

Kısaltmalar

An. Ağz. = Anadolu Ağızları.

bk. = Bakınız.

Çev. = Çevirmen.

Dede = Dede Korkut Hikâyeleri.

Dede E. = Dede Korku Hikâyeleri (Muharrem Ergin Neşri).

DLT = Divanü Lugati't-Türk.

DS = Derleme Sözlüğü.

Enverî = Düsturname-i Enverî.

ET. = Eski Türkçe.

Ev. = Evliya Çelebi Seyahatnamesi.

EWTS = Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen.

Hurş. = Hurşid ü Feraşad.

krş. = Karşılaştırınız.

Müslim = Ebamüslimname.

Sır. = Sırrü'l-Esrar ve Matlaü'l-Envar.

Solak = Solakzade Tarihi.

Ş.Galip = Şeyh Galip Divanı.

Şamil = Şamilü'l-Lüga.

Tennuri = Gülzar- Tennuri.

Tez. Lâ. = Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi.

TİEM = Türk İslam Eserleri Müzesi.

TS = Türkçe Sözlük.

TTS = Tarama Sözlüğü (1996).

Vasıf = Vasıf Divanı.

Kaynakça

Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III, İndeks*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig II, Çeviri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l-Hakâyık*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I, Metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arslan-Erol, H. (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1997). *Kıssasü'l Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II, Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmahlarning Açuk Yolu-Cennetlerin Açık Yolu III, Dizin-Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kuran Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1945). *Et-Tuhfetü'z-Zekıyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1970). *Abuşka Lugatı veya Çağatay Sözlüğü*. Ayyıldız Matbaası.

Atalay, B. (1985). *Divanü Lugat-it-Türk I-III*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1986). *Divanü Lugat-it-Türk Dizini IV, Endeks*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bang, W. & Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. Burhaneddin Basımevi.

Baskakov, N. A. (1963). *Nogayisko-Russkiyi Slovar*. Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Inostrannykh I Natsional'nykh Slovarey.

Baskakov, N. A. et al. (1974). *Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar*. Izdatelstvo 'Ruskiy Jazık'.

Baskakov, N. A. et al. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Çev. İ. Kaynak & A. Mecit Doğru. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bayram, B. (2019). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Borovkov, A. K. (1963). *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv*. Akademiya Nauk SSSR (Institut Narodov Azii), Izdatel'stvo Vostochnoy Literaturı.

Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kuran Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)*. Çev. H. İ. Usta & E. Amanoğlu. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Buran, A. (2013). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında -r/-r Türemesi*. In Gül, B. (Ed.), *Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (pp. 183-192). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Büyük Türkçe Sözlük (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb Al-İdrâk Li-Lisân Al-Atrâk*. Evkaf Matbaası.

Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Enderun Kitabevi.

Canpolat, M. (1995). *Mecmuatü'n-Nezâir (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.

Çetin, E. (2019). Türkçe Çal- ve Çap- Fiilleri Üzerine Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 375-390.

Demirci, Ü. Ö. & Karşlı, S. (2014). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i Dizin*. Kesit Yayınları.

Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Fiiller*. Umuttepe Yayınları.

Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nevbahar, İnceleme-Metin-Sözlük*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Doerfer, G. & Tezcan, S. (1980). *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Akadémiai Kiadó.

Doerfer, G. (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit I*. Franz Steiner Verlag.

Doerfer, G. (1965). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit II*. Franz Steiner Verlag.

Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit III*. Franz Steiner Verlag.

Doerfer, G. (1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit IV*. Franz Steiner Verlag.

Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmahlarning Açuk Yolu-Cennetlerin Açık Yolu*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bulak Neşriyat.

Gökyay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. Kabalıcı Yayınevi.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- İzbudak, V. (1965). *El-İdrâk Haşiyesi*. Devlet Basımevi.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. Say Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kayasandık, A. (2018). Türkiye Türkçesinde Ölen Fiiller. *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(1), 105-125.
- Koç, K. et al. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kuran Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültüral, Z. & Beyreli, L. (1999). *Şerîfî Şehnâme Çevirisi I-IV*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nadelyayev, V. M. et al. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. İzdatel'stvo "Nauka" Leningradskoye Otdeleniye Leningrad.
- Naskali, E. G. & Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Naskali, E. G. et al. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İ. Kurban. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Z. K. (1996). *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Simurg Yayınları.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- Sleptsov, P. A. (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar*. İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Starostin, S. A. et al. (2003). *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages I-III*. Brill.

- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Akçağ Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi Buhârî (1298/ M. 1882). *Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî*. Mihran Matbaası.
- Talat, T. et al. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Simurg Yayınları.
- Tannagaşeva, N. et al. (1995). *Şor Sözlüğü*. Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S.(1974). *Das uiguische Insadi-Sutra*. Berliner Turfantexte 3. Akademie Verlag.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı I: A-E*. Simurg Yayınları.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (2018) *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. et al. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII* (1993). 2. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğurlu, M. (1987). *Munyetü'l Guzât*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Usta, H. İ. (1989). *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kuran Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi (Tiem 73), Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*. Doğu Kitabevi.
- Üşenmez, E. et al. (2016). *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Türk Dünyası Vakfı Yayınları.
- Vambery, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*. F.A. Brockhaus.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII* (1996). 2. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü I-II*. Çev. A. Taymas. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yüce, N. (2014). *Zemahşerî: Mukaddimet'ül Edeb*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zieme, P. & Molnar, A. (1989). Ein weiterer uigurischer Erntesege. *Altorientalische Forschungen*, 16, 140-152.

Zieme, P. (1975). Ein uigurischer Erntesege. *Altorientalische Forschungen*, 3, 109-143.

Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.